

2/2017

SLAVICA NITRIENSIS

SLAVICA NITRIENSIA

časopis pre výskum slovanských filológií

2017

SLAVICA NITRIENSIA

časopis pre výskum slovanských filológií

- Hlavný redaktor: prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc. (Nitra, SR)
- Redakčná rada: prof. Nikolaj F. Alefirenko, DrSc. (Belgorod, RF)
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava, SR)
doc. PhDr. Anton Eliáš, CSc. (Bratislava, SR)
prof. PhDr. Michal Harpáň, CSc. (Nový Sad, Srbsko)
doc. Jevgenij V. Jevpak, CSc. (Kemerovo, RF)
prof. PhDr. Natália Korina, CSc. (Viedeň, Rakúsko)
doc. PaedDr. Zuzana Kováčová, PhD. (Nitra, SR)
prof. PhDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra, SR)
PhDr. Marián Macho, PhD. (Nitra, SR)
prof. Boris J. Norman, DrSc. (Minsk, Bielorusko)
prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava, SR)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. (Brno, ČR)
prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD. (Prešov, SR)
prof. PhDr. Eva Tučná, CSc. (Nitra, SR)
doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc. (Olomouc, ČR)
prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc. (České Budejovice, ČR)

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Tr. A. Hlinku 1, 94974 Nitra
IČO: 00157716

Adresa redakcie: Katedra rusistiky FF UKF, Štefánikova 67, 949 74 Nitra
krusistiky@ukf.sk
www.krus.ff.ukf.sk

Vychádza dvakrát do roka.
Ročník 6, 2017, 2
Toto číslo vyšlo v decembri 2017.

Evidenčné číslo Ministerstva kultúry SR: EV 4625/12

ISSN 1338-7464

OBSAH / TABLE OF CONTENTS

ČLÁNKY / ARTICLES

- 4 *Marián Pčola*: Text, metatext a performativita: niekoľko pohľadov na „estetizáciu života“ v období ruskej moderny a postmoderny
Text, Metatext and Performativity: Several Views on the “Aesthetics of Life” in Russian Modernism and Postmodernism
- 17 *Ján Gallo*: Elektronické texty v kontexte súčasnej komunikácie
The Electronic Texts in the Context of Contemporary Communication
- 34 *Наталья Корина – Мириама Билчикова*: Цитатные ассоциации как вид интертекстуальной связи
Citation Associations as Intertextual Relationship
- 56 *Елена Николаевна Рядчикова – Мира Анзауровна Хачемизова*: Языковая репрезентация и оценивание мыслительных способностей А. С. Пушкиным
Language Representation and Evaluation of Intellectual Abilities by A. S. Pushkin
- 68 *Alica Ternová*: Konfrontačná analýza slovensko-slovinských medzijazykových homónym: *pohovor – pogovor, rozhovor – razgovor*
Confrontational Analysis of Slovak-Slovene Interlingual Homonyms: *pohovor – pogovor, rozhovor – razgovor*

RECENZIE / BOOK REVIEWS

- 75 Aspekty literárnovedné a jazykovedné III. Ed. D. Baláková – V. Kováčová (*Žaneta Zsarnóczaiová*)

KRONIKA / CHRONICLE

- 79 Za prof. Michalom Antošom neformálne (*Marcela Antošová*)

- 80 AUTORI ČÍSLA / AUTHORS

TEXT, METATEXT A PERFORMATIVITA: NIEKOĽKO POHĽADOV NA „ESTETIZÁCIU ŽIVOTA“ V OBDOBÍ RUSKEJ MODERNY A POSTMODERNY¹

Marián Pčola

TEXT, METATEXT AND PERFORMATIVITY: SEVERAL VIEWS ON THE “AESTHETICS OF LIFE” IN RUSSIAN MODERNISM AND POSTMODERNISM

Abstract: The paper focuses on the relations between the performative artistic strategies connected to literature and the “aesthetics of life” as they began to evolve during the European and Russian modernism and later were modified under the influence of the postmodern paradigm. We try to trace the linkage of contemporary performative means of literary production – literary texts and metatexts – with the past tradition. The concept of *performance* or *performativity* here is understood rather broadly, not only as an aesthetic but also as a social, political or psychological category. Hence, we often move from the area of semantics to the pragmatics of the artistic expression and vice versa.

Key words: performativity, Modernism, aesthetics, metatext, literary communication, event, act

1. *Performativita* ako estetická kategória: pokus o vymedzenie pojmu

Performatívne postupy v umení a literatúre prispievajú k oslabovaniu hraníc medzi komunikačným priestorom autora a recipienta: prebieha vťahovanie recipienta do procesu tvorby, ktorý sa odohráva v „reálnom čase“. Divák, poslucháč či čitateľ (nezriedkavým je prepojenie viacerých recepcných polôh) sa v najvyššej možnej miere približuje priestoru autora, ale zároveň si zachováva i tradičnú pozíciu v komunikačnej situácii, ktorej podstatou je určitý odstup, umožňujúci interpretačné uchopenie diela ako celku. Zároveň sa kladie dôraz na procesualnosť tvorby, na jej „udalostný“ či ludický charakter (na rozdiel od divadelného predstavenia sa koncepcia performancie či performatívnej udalosti vytvára až v momente jej priebehu), spolu s jej zasadením v špecifickom kultúrno-spoločenskom prostredí, resp. „intervenciou“ do tohto prostredia. Častejšie než o umeleckom či literárnom diele sa preto hovorí o estetizujúcom výraze alebo geste, ktoré je jedným zo špecifických prejavov semiotizácie udalostí každodennej reality². „Každodenný“ v tomto

¹ Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0243/15 *Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach*.

² Situačný charakter *udalosti* je dôležitou témou pre filozofickú hermeneutiku (Gadamer, 2003), pre „estetiku každodennosti“ (Liessmann, 2012, s. 76 – 82),

zmysle znamená esteticky bezpríznakový, nehľadiac na určitú sémantickú rozostrenosť tohto pojmu.

Neľahko uchopiteľné a definične málo ukotvené sú i samotné pojmy *performancia*, *performatívny* či *performativita* (porov. Ballay, 2016). Ako prvý ich z oblasti filozofie jazyka a teórie rečových aktov do umeleckej sféry preniesol a začal teoreticky i prakticky rozvíjať americký divadelník Richard Schechner (Schechner, 2009), ktorý neskôr založil i akademický odbor „performatívnych štúdií“ (ang. *performance studies*) – ani jeho tézy však už dnes nie sú prijímané bezvýhradne (porov. napr. Šimko, 2004, s. 89 – 90).

Významová neurčitosť je tu však do značnej miery i prínosom, keďže nabúrava vžitú predstavu o tom, ako by mala taká „skutočná“ peformance vlastne vyzeráť, čo iste pôsobí produktívne v umeleckej i umenovednej sfére³. Nasledujúce riadky preto treba tiež brať len ako skromný výsledok nášho vlastného chápania uvedených pojmov, ktorý si nerobí nárok na ich definitívne vymedzenie.

2. Performativita verus literárnosť a dekoratívnosť. Problematika mimézis

Performatívne oslabovanie hraníc medzi každodennosťou a umením v období rozkvetu ruských avantgárd prebiehalo paralelne s brojením voči všetkému „literárnemu“: umelec sa snažil zachytiť realitu nesprostredkovanú v jej vírivom pohybe, literatúra – predovšetkým tá tradične sujetová – sa tak do určitej miery stala synonymom pre nechcený odstup od životnej empirie, prílišné „šušťanie papierom“. Príkladov by sme našli veľa, no snáď najvýraznejšie sa to prejavovalo v umeleckom odvetví, ktoré o uznanie svojho umeleckého statusu ešte len bojovalo, to znamená vo filme. Vezmime si hoci Dzigu Vertova a jeho *Muža s kinoaparátom*: napriek tomu, že ide o filmové, no nie o literárne dielo, s literatúrou ho nepriamo spája práve autorovo ostentatívne vymedzovanie sa voči akýmkoľvek prejavom narácie, typickej pre umeleckú prózu. Tým, ako vehementne sa snaží vyhýbať sa tradičným literárnym postupom pri spracúvaní témy (neupravovaný, mozaikovitý fragmentárny záznam každodenného pulzu veľkomesta), antiteticky poukazuje na všetko to, čo bolo v danej dobe charakteristické pre literárne rozprávanie. Estetizácia skutočnosti tak prebieha pod – pôvodne romantickou – egidou „odestetizovania“ umenia.

teóriu akčného umenia (Kralovič, 2014, s. 36 – 48) či pre tzv. fenomenológiu konania (Čapek, 2007, s. 9 – 23).

³ Pre svoju „významovú nezaťaženosť“ bol, ostatne, koncept *performatívnosti* pôvodne i zavedený do filozofie jazyka Johnom L. Austinom v rámci jeho prednášok *How to Do Things with Words* (Fischer-Lichte, 2011, s. 29).

Kategória performativity sa v 20. storočí postupne formuje spolu s klade-
ním dôrazu nielen na kritickú reflexiu jednotlivých umeleckých diel či literár-
nych textov (na ich poetiku), ale na celkovú komunikačnú situáciu, v ktorej
táto reflexia prebieha: autor sa z pozície *producenta* literárneho diela čoraz
viac posúva smerom k pozícii *recipienta*, a to tým, že *autoreferenčne* svoju
tvorbu reflektuje a dodatočne komentuje, pričom tieto metatextové kome-
ntáre treba neraz čítať v ironickom, a nie doslovnom kľúči⁴. *Recipient* sa zas –
tým ako konkretizuje tzv. nedourčené miesta v autorovej tvorbe – posúva
k pozícii *producenta* textu.

Táto všeobecná tendencia čo najviac zahrnúť recipienta do procesu ume-
leckej komunikácie sa v ZSSR vyvíjala dvojakým smerom: na jednej strane
existovalo neoficiálne umenie, ktoré rozvíjalo najmä experimentálny poten-
ciál performativity⁵, na druhej strane tu bola orientácia Proletkultu na anga-
žovanosť a edukačné pôsobenie na sovietskeho občana. Úlohou Proletkultu
totiž bolo „vytvoriť novou proletárskou kulturu v duchu revolučného roman-
tismu v době, kdy se rušily peníze a očekávala celosvětová ‚kosmická‘ re-
voluce. Byl v něm proto i duch mesianismu s vírou v neomezené možnosti
proletáře, který už nebude otrokem u stroje nebo na poli /.../, ale stane se
všestranným tvořivým člověkem budoucnosti“ (Hyvnar, 2008, s. 56).

Asi nič nemôže byť performatívnemu charakteru umenia vzdialené viac
ako dôraz na *dekoratívnosť*, tzn. chápanie estetična len ako prvoplánové-
ho skrášlenia každodennosti. A skutočne, oba tábory – experimentujúci
avantgardisti aj zástancovia proletárskeho umenia – hoci mali v prvých de-
saťoch 20. storočia medzi sebou zásadné ideové rozpory, zhodovali sa
v spoločnom zaznávaní meštiackej či „buržoáznej“ povahy vtedajšieho väč-
šinového umenia (umenia „stredného prúdu“, povedané dnešným jazykom),
ktorého úlohu videli práve len v ornamentálnej dekoratívnosti.

Kardinálny rozdiel je však v tom, ako oba tábory chápali pojem „orna-
mentu“ a jeho prienik do životnej sféry sovietskeho občana. Proletkultovci
odsudzovali predovšetkým zameranosť na banalitu „domáceho kozubu“,
ideálom im bola maximálna prítomnosť umenia vo verejnom priestore, aby
sa sprístupnilo všetkým, nielen intelektuálom a estétom: „Буржуазное ис-
кусство расцветало вокруг домашнего очага. Архитектора, скульпторы,
художники напрягали всю фантазию, чтобы изящно обставить квартиры

⁴ Ako príklad môžeme uviesť ranú tvorbu Viktora Šklovského, najmä jeho žánrovo
hybridný text s názvom *ZOO alebo Listy nie o láske*, ktorý navyše existuje vo viace-
rých autorských verziách (porov. Steiner, 2016).

⁵ Porov. koncepciu „teatralizácie života“ v teoretických prácach ruského modernis-
tického divadelníka Nikolaja Jevreinova.

особняков и придать их уюту печать художественной значительности. Лучшие картины с выставок попадали в плен частных жилищ и исчезали из людской памяти. Прекраснейшие издания книг, являясь частью буржуазной обстановки, пропадали для широких масс в частных библиотеках. Мебель и ковры, предметы домашнего обихода и обои, арматура и кухонная посуда – все привлекало внимание художника, стремившегося создать уютную обстановку для имущих классов. /.../ Эпоха мирового сдвига в сторону социализма, которую мы сейчас переживаем, толкает деятелей искусства на новую дорогу. /.../ Искусство вырвется из стен на улицу. Как раньше оно стремилось в узилище частных квартир, где его встречали избранные ценители, так теперь оно будет рваться на свободу площадей и улиц, где им станут любоваться широкие массы“ (Keržencev, 1923, s. 179).

Na druhej strane, avantgardisti pod etiketou buržoáznej dekoratívnosti chápali otrocky mimetické pridržanie sa vonkajších stránok skutočnosti v spôsoboch jej zobrazovania, či už išlo o zobrazovanie vizuálne alebo verbálne. Išlo im v prvom rade o *pravdivosť* umeleckého stvárnenia skutočnosti, ktorá má však ďaleko prekračovať remeselnú dokonalosť *naturalizmu* či *verizmu*, inými slovami, remeselne dokonalého znázornenia životnej predlohy, ktorá u recipienta okamžite vyvolá dojem jej rozpoznateľnosti. Vo výtvarnom umení to bola predovšetkým lineárna perspektíva a zachovanie pomeru medzi jednotlivými prvkami obrazu tak, ako je to v skutočnosti, proti ktorým brojil už filozof a teoretik ruského symbolizmu Pavel Florenskij v štúdiu *Obrátená perspektíva* (Florenskij, 2011), prirovnávajúc takéto výtvarné postupy k maľovaniu divadelných dekorácií. Význam a poslanie umeleckej tvorby chápal v duchu platónskej interpretácie symbolu ako prostriedok odkrývania dichotómií medzi *noumenálnou* a *fenomenálnou* stránkou skutočnosti, medzi ideálnym predobrazom a jeho stelesnením v empirickej realite (porov. Maliti, 2014, s. 15 – 38).

Pri nazeraní na problematiku *mimézis* v období ruského modernizmu a nástupu avantgárd nemôžeme opomenúť črty tradičnej realistickej drámy, v ktorej bolo pôsobenie mimetickej iluzívnosti obzvlášť silné – následné tvorivé experimenty v tejto oblasti potom ovplyvňovali i ostatné sféry umenia, literatúru nevynímajúc. Divadelné formy totiž, ako je známe, mimoriadne rýchlo reagujú na spoločenské zmeny: režisérske, dramaturgické i scénické spracovanie aj staršieho repertoáru obvykle prebieha tak, aby divák pocítoval aktuálnosť témy. Už od 90. rokov 19. storočia je preto jedným z hlavných cieľov divadelného umenia „[v]yjádriť ‚stav ducha‘, nikoliv imitovať vnější skutočnosť, objeťovat skrytá tajemství pod povrchem reality, k čemuž má sloužit symbol. /.../ Mělo to být divadlo především umělecké a kromě poezie

hledalo inspiraci v hudbě, malířství a ve Wagnerově koncepci syntetického divadla“ (Perkner – Hyvnar, 1987, s. 107).

Skôr než na stránku mimetického odrazu skutočnosti tak modernistické divadlo kladie dôraz na prežívanie a katarznú úlohu predstavenia – maximálne psychologické zapojenie divákov do diania hry je vedené snahou vrátiť divadlu jeho pôvodnú očistnú úlohu, čo ide ruka v ruke s ritualizáciou a mytologizáciou divadelného predstavenia. Vo Francúzsku sa v dvadsiatych rokoch objavuje A. Artaud a jeho „divadlo krutosti“ inšpirované rituálmi prírodných národov, v Rusku sa okrem tzv. metódy Stanislavského ďalej rozvíjajú symbolistické koncepcie, ktorých „forma i funkce měly být náhražkou za akce náboženské. Např. ruský pojem *massovoje dějstvije* měl původ v *sobornom dějstviji* symbolisty Vjačeslava Ivanova, které mělo v budoucnu nahradit divadlo. Nebo naopak: divadlo se mělo transformovat na *sobornoje dějstvije*. Prívlastek *sobornoje* přitom znamenal, že má jít o duchovně mystickou komunu, která si podle starých vzorů vytvoří vlastní mysteria“ (Hyvnar, 2005, s. 62). Tieto komúny „se měly stát stejně jako v počátcích křesťanství ‚nárazníky‘ mezi osamělým jedincem a vnějším odcizeným světem. Měly vyvolávat intenzivnější pocit příslušnosti k blízkému kolektivu, spojovat lidi, zušlechťovat je, probouzet životní energii a pod.“ (tamže).

3. Umelecký text a metatext

Ďalším dôležitým momentom tohto obdobia bolo organické prepájanie umeleckého prejavu s jeho kritickou reflexiou – tvorivé experimentovanie v oblasti umeleckej produkcie vyvolalo podobné snahy na strane umenoviev. V literárnej vede ide predovšetkým o boom odvážneho teoretického modelovania, ktoré bolo dovtedy zatienené zovšeobecňujúcimi historickými koncepciami či polemikami s názormi autora a/alebo jeho literárnych postáv. Ruský formalizmus aktívne vstupuje do umeleckého procesu a cez reflexiu jazyka odhaľuje osobitú štruktúru: najprv jednotlivých literárnych textov (zaujímá ho, ako je to ktoré dielo „urobené“), a potom i štruktúru samotného procesu tvorby. Teoretické state formalistov komunikujú s literárnou tvorbou natoľko bezprostredne, že sa vo viacerých prípadoch navzájom prelínajú⁶: mimoumelecký či „vecný“ žáner literárnovedného diskurzu voľne prechádza do žánru beletrizovanej biografie, autobiografie či umeleckej eseje (príznačné sú napríklad pútavé a štylisticky brilantné memoáre V. Šklovského alebo L. Ginzburgovej, v ktorých sa anekdotické spomienky organicky prepletajú

⁶ Český rusista a estetik Tomáš Glanc v stati *Neakademická revoluce OPOJAZu* charakterizuje OPOJAZ nielen ako striktné vedecké združenie, ale tiež ako „hravú avantgardnú skupinu nekonvenčne uvažujúcich intelektuálov“ (Glanc, 2016, s. 177).

s riešením dobovo aktuálnych literárnovedných problémov), pričom do tejto oblasti možno zahrnúť aj známe avantgardistické manifesty. Z tohto podložia sa v druhej polovici 20. storočia vylúpol tzv. filologický román A. Bitova, V. Novikova či J. Karabčijevského.

Domnievame sa, že performatívnosť sa v umení a literatúre prejavuje tromi hlavnými tendenciami: jedna smeruje k politickej angažovanosti ako priamej reakcii na aktuálne spoločenské problémy, druhá naproti tomu zdôrazňuje hravosť, estetický a intelektuálny rozmer (prevažuje formálne výrazová stránka rozohrávanej udalosti), s čím tiež súvisí dôležitosť teoreticko-konceptuálneho uchopenia kontextu, v ktorom daná udalosť prebieha. Tá tretia zas hraničí s individuálnou terapiou⁷. Pritom je zrejmé, že mediálne najviditeľnejšie sú umelecké prejavy presahujúce do politiky. V Ruskom kultúrnom priestore to však vyplýva aj z historickej tradície, z často spomínaného prepojenia literatúry, umenia a verejnej angažovanosti. Ako píše popredný teoretik i praktik tzv. moskovského akcionizmu Anatolij Osmolovskij, „[М]ногим известно, что московское радикальное искусство (московский акционизм) с самого начала своего возникновения определяло себя искусством левым, наследуя великой политической традиции авангарда XX века. Абсолютное большинство текстов, совместных и индивидуальных заявлений, манифестов и интервью почти всех ведущих представителей этого направления содержит совершенно отчетливый левый политический месседж“ (Osmolovskij, 2003). A pokračuje zdôvodnením: „Когда творческий метод замещает собой мировоззрение, социальный ангажемент и бытовую рефлексию, он не может не превратиться у его адептов в форму извращенного элитизма. Попытка распространить эстетику на все области жизни имеет своим результатом политический цинизм и потерю социальной ориентации“ (tamže).

V Rusku majú navyše performatívne postupy často dôležitý religiózny rozmer, čo má však v konečnom dôsledku taktiež súvis s politikou, keďže politika a náboženstvo sú tu oveľa silnejšie previazané než v iných krajinách Európy⁸. Tak napríklad akékoľvek umelecké akcie, odohrávajúce sa na mos-

⁷ Performanciami, ktoré programovo pracujú s psychologickou, výrazne emočnou odozvou recipienta v momente prebiehajúcej udalosti, sa vo svete preslávila Marina Abramovič, v Rusku sa im zas dlhodobo venuje napr. Liza Morozovová, ktorá má psychologické vzdelanie. Čas od času sa navyše objavia natoľko výrazné a vplyvné umelecké osobnosti, že ich tvorba obsiahne (ba i presiahne) všetky spomenuté polohy performatívnosti – takou bol napr. Joseph Beuys (1921 – 1986).

⁸ Zdá sa, že slovenské či české kultúrne prostredie na rozdiel od toho ruského viac praje rozvíjaniu hravej, humornej či ironicko-persiflážnej línie performance (porov. Kralovič, 2014; Lizoň, 2014 alebo Rybníčková, 2015).

kovskom Červenom námestí (napr. vyloženie „nenormatívneho“ trojhláskového slova telami členov skupiny E.T.I. pred Leninovým mauzóleom v apríli 1991 či „Fixácia“ Petra Pavlenského z novembra 2013) sa štátnymi orgánmi obvykle posudzujú nielen ako chuligánstvo, ale i ako útok proti sakrálnym symbolom krajiny. V každom prípade tu zohrávajú dôležitú úlohu teoretické či interpretačné texty, publikované samotnými umelcami alebo profesionálnymi kritikmi. Je to totiž práve reflektujúci metatext, čo pridáva radikálnej, inštitucionálne „neobjednanej“ intervencii do verejného priestoru punc umeleckého gesta a v nejednom prípade dokonca chráni jej účastníkov od hroziaceho súdneho stíhania. Aj z právneho hľadiska je totiž rozdiel, či sa udalosť, odohrávajúca sa vo verejnom priestore, posudzuje ako vyjadrenie politického názoru, alebo ako umelecký prejav⁹. Interpretácia s performanciou spojených metatextov je tak neraz neoddeliteľná od zodpovedajúcej interpretácie platnej legislatívy¹⁰.

4. „Konštruktívna“ povaha performativity: politika ako *Gesamtkunstwerk*

Ďalším príznačným rysom performativity je jej „konštitutívna“ či „konštruktívna“ povaha¹¹: podobne ako rečový akt, aj umelecký výraz má svojim pôsobením na širší okruh recipientov vyvolať nejakú zásadnú zmenu v ich vedomí a konaní – v prípade umeleckej tvorby však ide aj o globálnejšiu požiadavku spoločenskej zmeny. Jedna relatívne autonómna spoločenská oblasť sa snaží aktívne pôsobiť na inú a pretvárať ju – v našom prípade oblasť estetiky presahuje do oblasti politiky, čím v prípade avantgárd dochádzalo k „obratu od zobrazovania sveta k jeho konštruovaniu“ (Magid, 2010, s. 10), po čom tak volala marxistická filozofia. Avantgardistické a postavantgardistické tendencie tak prinášajú paradoxný pohľad na zmysel umenia, *umeleckosti* ako takej:

⁹ Porov. búrlivú medializáciu „prípady Pussy Riot“, beletristicky spracovaného v knihe vedúcej predstaviteľky skupiny Nadeždy Tolokonnikovovej (Tolokonnikovová, 2016).

¹⁰ Inak povedané, nie každá umelecká akcia, performance či happening je zároveň konceptuálnym umením (v rámci ktorého sa obvykle tieto fenomény posudzujú) – angažované umenie nie je mysliteľné bez opory v tej či onej politickej ideológii, zatiaľ čo umelecký *konceptualizmus* sa väčšinou snaží od akejkoľvek ideológie oprostiť, s politickým diskurzom sa v ňom pracuje skôr ako s objektom dekonštrukcie, než ako s vyhraneným názorovým stanoviskom (porov. Buddeus – Magidová, 2015).

¹¹ Pripomeňme, že John L. Austin považoval za hlavné charakteristiky performatívnych výpovedí ich *autoreferenčnosť* a *konštitutívnosť* (Fischer-Lichte, 2011, s. 30). Ako vidíme, ide o koncepcie tvoriace súčasť performativity aj mimo výhradne lingvistickej sféry.

na jednej strane sa snažia vydobyť si sebestačnosť od iných oblastí spoločenského života (hravé experimentovanie „umenia pre umenie“, ktoré sa v ruskej literatúre Strieborného veku prejavuje zaumným jazykom futuristov či dôrazom na nemimetickú grotesknosť v prózach F. Sologuba, A. Platonova alebo oberiutov), na druhej strane sa však umenie snaží vplývať aj na sféru bežného života („byta“), čím vlastne túto svoju autonómnosť spochybňuje.

Sami avantgardisti, zdá sa, nechápali tento paradox ako problém a nezažili sa napätie medzi formálne experimentátorským a sociálne konštruktívnym rozriešiť v prospech jednej či druhej línie. To urobil až nástup socialistického realizmu po prvom Zjazde sovietskych spisovateľov v roku 1934. Podľa ruského teoretika kultúry Borisa Groysa sa socialistickí realisti vlastne ujali avantgardného projektu totálneho pretvárania života prostredníctvom umenia, avšak v podstatne inej podobe, než si to predstavovali samotní avantgardisti. Experimentátorská hravosť sa postupom času menila na „sociálne inžinierstvo“: „[s]talinská doba splnila hlavný avantgardistický požiadavek, aby umění přešlo od znázorňování života k jeho přetváření v rámci totálního esteticko-politického plánu; v tom je stalinská poetika – chceme-li ve Stalinovi spatřovat model tyрана-umělce, který nahrazuje model tyрана-filosofa, platný v době kontemplativního, mimetického myšlení – přímou dědičkou uměleckého konstruktivismu“ (Groys, 2010, s. 59).

Na stalinskom projekte sa v celej jeho zvrátenosti ukázalo, čo sa môže stať, ak sa na politiku nahliada ako na „totálne umenie“. Potvrdila sa neprípustnosť ľubovoľného zamieňania jednej spoločenskej sféry za druhú, resp. miešania „fikčných“ stratégií so sociopolitickými a socioekonomickými víziami či utópiami. Poučením z historických lekcií 20. storočia tak je, že akokoľvek sa sféry umeleckej fikcie a každodennej reality môžu k sebe približovať, hranica medzi nimi musí zostať zachovaná, inak môže dôjsť ku katastrofe. Tvorivo stimulujúce napätie, ktoré plynie z tejto dichotómie, je zjavne nutné zachovať, nie brať ho ako prekážku, ktorá by snáď mala byť niekedy v budúcnosti definitívne prekonaná.

5. Performativita a postmoderna: gýč ako umelecko-komunikačná výzva

Tu sa už dostávame k súčasnejšiemu ponímaniu kategórie performativity, resp. k rôznym možnostiam jej uchopenia v odlišných kultúrno-spoločenských kontextoch či diskurzoch¹². Ako sme si povedali, jej dôležitou vlastnosťou je, že vždy nejakým spôsobom súvisí s bezprostrednou reakciou zo strany

¹² „Co je a co všechno může být performance?“ pýtajú sa autori kolektívnej monografie *Performance/performativita* (Sládek a kol., 2010) a vnímajú tento doposiaľ rozkolísaný pojem pozoruhodne komplexne – od vizuálneho umenia, divadla

publika, s jeho priamou účasťou na procese tvorby. „Dopyt“ po možnostiach takejto bezprostrednej komunikácie medzi tvorbou a recepciou umeleckého aktu bol v kultúre zrejme prítomný od nepamäti, naplno sa však mohol realizovať až s prudkým vývojom masmediálnych technológií, ktoré divákovi, poslucháčovi či čitateľovi umožňujú okamžite reagovať na prezentované dielo (napr. fenomén sociálnych sietí). Ukázalo sa však, že široká paleta recepčných a interpretačných možností nevedie automaticky k ich zmysluplnému využívaniu, a tým k prehĺbovaniu zážitku z umeleckej komunikácie. Z trochu iného pohľadu tak vidíme také isté zlyhanie, aké postihlo aj chápanie spoločenskej úlohy umenia zo strany „proletkultovcov“ a „sorealistov“ v ére masového šírenia umenia medzi pracujúcich: široká dostupnosť estetického obsahu nevedie vždy k zintenzívneniu jeho reflexie, ale skôr naopak, k emočným i myšlienkovým skratkám, k oslabovaniu kritickosti a k preferovaniu gýčovitosti. Konceptuálny charakter performatívnych stratégií je však s gýčom nekompatibilný (porov. Kulka, 2000, s. 175 – 180).

Nechuť raných avantgárd voči gýčovosti (ruština pozná i viacznačnejší výraz „pošlost“) v produkcii aj recepcii umeleckého výrazu spočíva v samotnej podstate performatívneho aktu, konkrétne v jeho otvorenosti dvom možným recepčným prístupom: tým prvým je výsostné ponorenie sa do prvotného zážitku, do toho, čo sa s recipientom „deje“ počas trvania a pôsobenia performatívneho aktu bez akejkolvek hlbšej reflexie, nehovoriac už o kritickým zhodnotení celej situácie. Druhým, diametrálne odlišným prístupom, je práve kritická reflexia, ktorá už kladie dôraz na verbálnu stránku recepcie a posúva tak prvotný emočný vnem z roviny „zážitkovosti“ na vyššiu intelektuálno-diskurzívnu úroveň. Performativita je tak zakaždým výzvou: my ako recipienti sa môžeme slobodne rozhodnúť, či zotrváme len v prvotnej fáze zasiahnutia emočným zážitkom a zaradíme sa tak medzi pasívnych konzumentov obrazov, zvukov, pohybov a iných masovo produkovaných kultúrnych artefaktov reagujúcich na mechanické algoritmy dopytu a ponuky, alebo sa pokúsime o intelektuálne rozvedenie a verbálnu fixáciu prchavej zážitkovosti zodpovedajúcimi analyticko-interpretáčnymi nástrojmi¹³.

a literatúry cez jazykové teórie rečových aktov až po fenomenologický rozbor štruktúry *udalosti*.

¹³ Názor, že performatívne stratégie sú implicitne „antikonzumentské“, apelujúce na verbálno-textuálny charakter recepcie, zastávajú aj autorky *Úvodu do performatívnych štúdií*: „Pod silnejúcim tlakom „spojených síl“ rýchlosti sa diskurz performancie odkláňa od divadelného, ale súčasne sa k nemu približuje z hľadiska svojej funkcie v celkovej kultúre, keďže sa vo všetkých vrstvách performancie alebo „vystúpenia“ kladie dôraz na „textúry“. Tieto sú vo výraznej miere usmernené na aktívne uvoľňovanie energie predstavivosti, ktorá je v civilizácii predovšetkým

Vyššie sme v stručnosti načrtli cestu, ktorou sa uberal socialistický realizmus vo svojej snahe uviesť v platnosť avantgardistický projekt estetizácie života (ten však, netreba zabúdať, má svoje korene už v romantizme¹⁴). Ďalšou historicky realizovanou verziou tohto projektu, uskutočňujúcou sa najprv len na Západe, po rozpade tzv. východného bloku aj u nás, sú trendy zábavného priemyslu, ktorých účinky tak skvele opísal už v polovici osemdesiatych rokov Neil Postman (Postman, 2010). Ten videl spoločenské nebezpečenstvo ani nie tak v orwellovsky načrtnutej politickej diktatúre a všadeprítomnosti donucovacích prostriedkov (v čase práce nad knihou *Amusing Ourselves to Death* sa písal rok 1984), ale skôr v nekritickom oddávaní sa princípu slasti a chvíľkovým rozptýleniam rôznymi technologickými „hračkami“, ktorého následky beletristicky rozvinul A. Huxley v ďalšej slávnej antiutópii s názvom *Krásny nový svet*. V čom to súvisí s našou témou? V tom, že ťažisko nami skúmanej globálnej či „totálnej“ – tzn. zahrňujúcej všetky sféry spoločenského života, nielen inštitucionalizované umenie – *performativity* sa v druhej polovici 20. stor. presúva do oblasti marketingu a reklamy, ktorej iluzívna presvedčivosť definitívne nahrádza „dobrú polovicu kapitalistických princípov uznávaných Adamom Smithom a zavrňovaných Karlom Marxom“, keďže dnešná politika a ekonomika „má bližšie k dramatickému umeniu než k vede“ (tamže, s. 21). Žijeme v „spoločnosti spektaklu“, ako to nazýva Guy Debord (Debord, 2007).

Performatívne stratégie tak nezriedka pod náporom trhových mechanizmov získavajú predponu „pseudo-“. Za recepčne nie príliš náročnú, avšak komerčne úspešnú podobu pseudo-metaliterárnej práce s prototextom možno v súčasnej ruskej knižnej produkcii považovať napríklad „remaky“ románovej klasiky, resp. programové parodovanie realistického štýlu 19. storočia autormi edície *Novyj russkij roman* (vydavateľstvo *Zacharov*). Využívajú, resp. zneužívajú sa tu viaceré performatívne postupy, medzi iným nasadzovanie si „autorskej masky“. Spisovatelia tohto nakladateľstva totiž vystupujú pod pseudonymami utvorenými slovnou hrou z mien známych ruských klasikov, napr. Fiodor Michailov, Ivan Sergejev alebo Lev Nikolajev a názvy ich románov verne kopírujú tie pôvodné – *Idiot*, *Otcovia a deti*, *Anna Kareninová* a pod. Podstatou „performatívnej“ hry s čitateľom je tu hyperbolické dovedenie naratívnych postupov toho-ktorého čítankového prozaika ad absurdum.

pasívnej spotreby obrazov a údajov výrazne oslabená. Ani vystúpenie v každodennom živote, či umelecká performancia, nie sú organizované predovšetkým vizuálne, ale znakovo (Jovičević – Vujanović, 2012, s. 11).

¹⁴ Podrobne a s veľkou akribiou je táto problematika rozpracovaná v dvoch nedávno do češtiny preložených monografiách americkej rusistky Kateriny Clarkovej (Clarková, 2015 a 2016).

Títo autori si kladú podstatne skromnejšie ciele než konceptualisti typu D. Prigova, V. Sorokina či V. Šarova pracujúci s klasickými literárnymi estetika-
mi oveľa subtilnejším spôsobom: „Postupy parodie v tomto prípade neslouží
polemice s pôvodným textom [...], nýbrž jeho oživení, pričom významy vy-
tváří souhra mezi rozpoznáváním originálu a zábavnými odchytkami od něj;
nejde o nějaký souvislý alternativní koncept děje, který by se konfrontoval
s výchozím dílem. Nakladatelská definice také užívá výrazu „upgrade“, kte-
rý upřesňuje, že v textech, které vyvolávají zábavné efekty převyprávěním
klasických románů, nedochází k žádnému novému pohledu na původní ar-
tefakt, nýbrž jen k jeho „aktualizaci“. Samo žánrové označení „upgrade“ je při-
tom nesporně parodií na původní význam výrazu, jenž předpokládá novější
a vyspělejší verzi programu, výchozího produktu“ (Glanc, 2011, s. 26). Ako
vidieť, ide o málo produktívnu podobu „apropriácie“ pôvodného textu, ktorá
z umeleckej stránky neprináša nič nové. To isté sa dá povedať aj o niektorých
filmových adaptáciách kanonických literárnych diel z poslednej doby (porov.
Saraskina, 2010, s. 428).

Naopak, novátorský a podstatne kultivovanejší pohľad na ruskú klasiku
prinášajú verejné prednášky viacerých súčasných ruských filológov, inter-
pretujúcich rôzne literárne texty, žánre či prúdy nekonvenčne objavným
spôsobom, čím prinášajú osviežujúci pendant k tradičnému čítankovému
uchopeniu „života a diela“ toho ktorého spisovateľa. Ich internetom šírené
vystúpenia, ktoré sa neraz pohybujú na hranici umeleckej spektakularity
(hoci do výtvarno-performatívnych „prednášok“ takého Johna Bocka majú
stále ešte dosť ďaleko), významne ovplyvňujú čitateľské povedomie nielen
mladého publika a neobvyklými juxtapozíciami navzájom zdanlivo vzdia-
lených kultúrnych oblastí – napr. spojením literatúry a kulinárneho umenia
či literatúry a kultúrnej topografie – vedú recipientov k hľadaniu neošúcha-
ných perspektív. Ich názory vyvolávajú občas rozporuplné, vždy však vášnivé
reakcie a polemiky, čím naplňajú jeden z hlavných cieľov performatívneho
narábania s literárnym i metaliterárnym diskurzom. K najznámejším z týchto
„filológov performerov“ patrí Dmitrij Bykov, Alexandr Genis či nedávno zo-
snulý Piotr Vajl.

V súčasnej (nielen ruskej) kultúre zákonite vznikajú protireakcie na oba
vyššie spomenuté prejavy sprofanovanej performativity – na totalitne násil-
né pretváranie života podľa jednotnej ideológie aj na diktát konzumu, ktorý
všetky oblasti spoločenského života podriaďuje trhovému princípu zábavy
a okamžitého uspokojovania umelo vytváraných potrieb. K najčastejším
odzvám zo strany umelcov a literátov patrí postmoderná persiflážnosť,
pastiš, irónia a sebaíronia, ktoré majú rovnako ďaleko k eschatologickému
mesianizmu aj k narcistickej sošnosti, takým rozšíreným v epochu avantgárd

i socialistického realizmu (porov. Goldstein, 2003). Je im rovnako cudzí romantický pátos vznešeného umenia aj gýčovitost' spotrebných, remeselné dokonalých, avšak obsahovo vyprázdnených a myšlienkovy stereotypných artefaktov značnej časti súčasného kultúrneho priemyslu.

LITERATÚRA

- BALLAY, M.: *Reflexia performatívnosti súčasnej kultúry*. In: *Culturologica Slovaca*, 2016, č. 1, s. 16 – 26. ISSN 2453-9740.
- BUDDEUS, O. – MAGIDOVÁ, M. (eds.): *Třídít slova: literatura a konceptuální tendence 1949 – 2015*. Praha: Tranzit.cz, 2015. 528 s. ISBN 978-80-87259-34-4.
- CLARKOVÁ, K.: *Sovětský román: dějiny jako rituál*. Praha: Academia, 2015. 411 s. ISBN 978-80-200-2403-9.
- CLARKOVÁ, K.: *Moskva, čtvrtý Řím: stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931-1941*. Praha: Academia, 2016. 624 s. ISBN 978-80-200-2589-0.
- ČAPEK, J.: *Jednání a situace*. Praha: OIKOYMENH, 2007. 215 s. ISBN 978-80-7298-280-6.
- DEBORD, G.: *Společnost spektaklu*. Praha: Intu, 2007. 157 s. ISBN 978-80-903355-5-4.
- FISCHER-LICHTE, E.: *Estetika performativity*. Mníšek pod Brdy: Na Konáři, 2011. 334 s. ISBN 978-80-904487-2-8.
- FLORENSKIJ, P.: *Obrácená perspektiva*. In: Lášek, J. – Luptáková, M. – Řoutil, M. (eds.): *Ikona v ruském myšlení 20. století: sborník statí a studií*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. 457 s. ISBN 978-80-87378-98-4, s. 213 – 266.
- GADAMER, H. G.: *Aktualita krásného: umění jako hra, symbol a slavnost*. Praha: Triáda, 2003. 86 s. ISBN 80-86138-48-8.
- GLANC, T.: *Neakademická revoluce OPOJAZu*. In *Litikon*, 2016, č. 2, s. 177 – 179. ISSN 2453-8507.
- GLANC, T.: *Souostroví Rusko: ikony postsovětské kultury*. Praha: Revolver Revue, 2011. 353 s. ISBN 978-80-87037-40-9.
- GOLDSTEIN, A.: *Rozlúčka s Narcisom*. Bratislava: Kalligram, 2003. 311 s. ISBN 80-7149-510-7.
- GROYS, B.: *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolčená kultura v Sovětském svazu; Komunistické postskriptum*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2010. 189 s. ISBN 978-80-87108-17-8.
- HYVNAR, J.: *O českém dramatickém herectví 20. století*. 1. vyd. Praha: KANT, 2008. 319 s. ISBN 978-80-86970-63-9.
- JOVIĆEVIĆ, A – VUJANOVIĆ, A.: *Úvod do performativních štúdií*. Bratislava: Divadelný ústav, 2012. 206 s. ISBN 978-80-89369-24-9.
- KERŽENCEV, P. M.: *Tvorčeskij teatr*. Izdaniye piatoje peresmotrennoje i dopolnennoje. Moskva: Gos. izdat., 1923. 233 s. Bez ISBN.
- KRALOVIČ, J.: *Teritórium ulica: umenie akcie v mestskom priestore v rokoch 1965 – 1989 na Slovensku*. Bratislava: Slovart v spolupráci s Vysokou školou výtvarných umení, 2014. 282 s. ISBN 978-80-89259-85-4.
- KULKA, T.: *Umění a kýč*. Praha: Torst, 2000. 292 s. ISBN 80-7215-128-2.

- LISSMANN, K. P.: *Universum věcí: k estetice každodennosti*. Praha: Academia, 2012. 137 s. ISBN 978-80-200-2060-4.
- LIZOŇ, M.: *Július Koller – Ukřižované Rusko*. In: *Studia russico-slovaca*. Ružomberok: Verbum, 2014, roč. III, s. 167 – 175. ISBN 978-80-561-0185-8.
- MAGID, V.: *Teoretické Gesamtkunstwerk Borise Groyse* (Predslov). In: Groyse, B.: *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolčená kultura v Sovětském svazu; Komunistické postskriptum*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2010. 189 s. ISBN 978-80-87108-17-8.
- MALITI, E.: *Symbolizmus ako princíp videnia*. Bratislava: Veda, 1996. 175 s. ISBN 80-224-0469-1.
- OSMOLOVSKIJ, A.: *Prolegomeny k metodologičeskému prinuždeniju*. In: *Chudožestvennyj žurnal*, 2016, č. 48/49. [Cit. 2017-10-18]. Dostupné na internete: <http://xz.gif.ru/numbers/48-49/prolegomeny>.
- PERKNER, S. – HYVNAR, J.: *Řeč dramatu: umění vnímat umění. I, Divadlo a rozhlas*. Praha: Horizont, 1987. 306 s. Bez ISBN.
- POSTMAN, N.: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010. 204 s. ISBN 978-80-204-2206-4.
- RYBNÍČKOVÁ, A. a kol.: *Happening: mezi záměrem a hrou*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2015. 209 s. ISBN 978-80-7331-377-7.
- SARASKINA, L. I.: *Ispytanije buduščim: F. M. Dostojevskij kak učastnik sovremennoj kul'tury*. Moskva: Progress-Tradicija, 2010. 599 s. ISBN 978-5-89826-322-5.
- SCHECHNER, R.: *Performancia: teórie, praktiky, rituály*. Bratislava: Divadelný ústav, 2009. 341 s. ISBN 978-80-89369-11-9.
- SLÁDEK, O. a kol.: *Performance – performativita*. Praha: Ústav pro českou literaturu, 2010. 201 s. ISBN 978-80-85778-76-2.
- STEINER, P.: „*Je těžké popsat Berlín*“: *Ironie v Zoo Viktora Šklovského*. In: *Litikon*, 2016, č. 2, s. 19 – 30. ISSN 2453-8507.
- ŠIMKO, J.: *Rimini Protokoll: Najkrajšie divadlo je opis kontextu* (Rozhovor). In: *Vlna*, 2004, roč. VI, č. 18, s. 86 – 90. ISSN 1335-5341.
- TOLOKONNIKOVÁ, N. A.: *Jak udělat revoluci: zápisky z trestanecké kolonie*. Praha: Práh, 2016. 248 s. ISBN 978-80-7252-635-2.
- VAJL, P.: *Stichi pro meňa*. Moskva: Kolibri, 2007. 686 s. ISBN 978-5-98720-031-5.

ELEKTRONICKÉ TEXTY V KONTEXTE SÚČASNEJ KOMUNIKÁCIE¹

Ján Gallo

THE ELECTRONIC TEXTS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY COMMUNICATION

Abstract: The article deals with the issue of electronic texts in the framework of present using in the communication process. In the introduction the general view on electronic texts with enumeration of its types are analysed. In the first part, the attention is focused on the traditional approach to electronic texts confirming the author's position by illustrative examples. In the next part, it is discussed the problem of style in the electronic texts. In the third part, there are presented some descriptions of electronic texts genres, such as an e-mail, SMS text message, chat and blog exemplified. In conclusion there is a summary of investigated problems and some drift of events to the future.

Key words: blog, electronic text, electronic communication, e-mail, emoticon, chat, internet, SMS text message, style, text

Úvod

Elektronické texty sa v súčasnosti vyskytujú vo všetkých komunikačných sférach. Prostredníctvom internetu a čiastočne aj mobilných telefónov odosielame pracovnú, obchodnú a úradnú korešpondenciu, do súkromných e-mailových schránok dostávame reklamy, inštitúcie zverejňujú dôležité informácie na svojich webových stránkach. Skutočnosť, že je určitý text napísaný na počítači a šírený internetom, sa na jeho výslednej podobe, na jeho štýle, prejavuje u rozličných žánrov rôznou mierou. Na internete sú dostupné oficiálne dokumenty a odborné práce, ktoré sa od printových verzií nijako neodlišujú. Publicistika, politická, kultúrna a iná, zverejňovaná prostredníctvom tzv. blogov, už niektoré špecifické elektronické črty má. Komunikácia v tzv. chatovacích miestnostiach má črty, ktorých kombinácia je možná len v elektronických médiách.

V štúdií sa zameriame na tie druhy elektronických textov, o ktorých možno povedať, že tvoria súčasť (z väčšej časti) sféry **bežného dorozumievania**. Patria sem predovšetkým texty súkromných e-mailov a esemesiek, ale aj texty, ktoré sú síce publikované vo verejnom priestore elektronického média, no ich účastníci im nie vždy pripisujú formu a/alebo obsah svojich príspevkov,

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0243/15 *Text a textová lingvistiká v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach*.

okrem iného aj preto, že sú (potenciálne) anonymné. Platí to napríklad pre tzv. chaty. V prechodnom pásme medzi súkromnou a verejnou komunikáciou sa nachádzajú i tzv. blogy. Vzhľadom na zameranie tejto štúdie (sféra bežného dorozumievania) si všímame blogy určené pre menší okruh priateľov a známych (osobné blogy).

V štúdiu uvádzame reflexie jazykovedcov, pre ktorých sú elektronické texty objektom výskumu v ostatných rokoch. Zaoberáme sa tiež štýlom elektronických textov vo všeobecnosti. Z hľadiska semiotiky si všímame používanie prvkov iných semiotických kódov, než je prirodzený jazyk a pozornosť venujeme niekoľkým vybraným žánrom elektronickej komunikácie: e-mailom, krátkym textovým správam (SMS), chatom a blogom. Jazykovedci sa venujú aj ďalším žánrom, zaoberajú sa napríklad komunikáciou na tzv. komunitných serveroch či sociálnych sieťach (Janovec, 2013, 2014) alebo komunikáciou prostredníctvom Skype, t. j. analyzujú synchrónny rozhovor tvárou v tvár na diaľku, ale táto oblasť nebude predmetom záujmu v tejto štúdiu.

Elektronické texty ako objekt doterajšieho výskumu

Elektronické texty, ktorými sa zaoberáme v našom článku, pochopiteľne nie sú predmetom reflexie jazykovedcov veľmi dlho. V ostatných rokoch je ale záujem o tieto texty pomerne živý. Lingvisti si pritom podľa svojho zamerania všímajú rozdielne aspekty elektronických textov. Pre štylistické práce, ktoré nereagujú na jednotlivé javy, ale pristupujú k elektronickým textom zo všeobecnejšieho hľadiska, je najpozoruhodnejším aspektom SMS správ, e-mailov, chatov, internetových diskusií a i. spojenie črt typických pre písané texty a črt typicky hovorových. Mnohí autori hovoria v tejto súvislosti o hovorenej písanosti, písanej hovorenosti, písanej konverzácii, hovorenej korešpondencii alebo o textoch povrchovo písaných a hĺbkovo hovorených (porov. Čmejrková, 1997, 1999a; Krčmová, 2002; Hoffmannová, 2003; Jandová – David – Hoffmannová – Müllerová – Svobodová, 2006; Čmejrková, 2006; Vobořil, 2009; Čmejrková – Hoffmannová, 2011).

Odborný a laický záujem vzbudzovali elektronické texty v časoch, keď elektronická komunikácia bola ešte relatívne novým, ale rýchlo sa šíriacim fenoménom, predovšetkým písaním bez diakritiky a všeobecne odchýlkami od tradičnej podoby písaného jazyka: iterácia grafém (*Je to supeeeeeeeeeer!*), značné množstvo preklepov, umiestňovanie medzier na nevhodnom mieste a i. (porov. Čmejrková, 1999a, 2003a; Čmejrková – Hoffmannová, 2011; Hladká, 2005; Hladká – Šmilauer, 2006; Jandová, 2006a; Kolský, 2005/06; Severa, 2001).

Predmetom jazykovednej reflexie je **slovná zásoba** súvisiaca s elektronickou komunikáciou. Ide predovšetkým o **anglicizmy**. Tie sú jednak súčasťou prostredia nových technológií, ktoré elektronickú komunikáciu umožňujú (počítače, mobilné telefóny) a ktoré boli vyvinuté v anglojazyčnom prostredí, jednak sa objavujú priamo v elektronických textoch (porov. Svobodová, 2006b; Černá, 2006; Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Veľa slov pochádzajúcich z angličtiny sa prispôsobilo systému slovenčiny, napr. *hardvér, imidž, imidžmejker, ememeska, esemeska, mailovať si / emailovať si, líder, lízing*. Iné si skôr zachovávajú pôvodnú pravopisnú podobu, napr. *blog, bloger, franchising, mail, mailbanking, mainstream* a i., ale spravidla sa viac či menej prispôsobujú morfológickému systému slovenčiny. Niektoré výrazy, ktoré sa pôvodne zaradovali do počítačového slangu, sa stali všeobecným slangom. Patria sem nielen už uvedené anglicizmy, ale aj niektoré domáce výrazy, ktoré v prostredí elektronickej komunikácie nadobudli nový význam, napr. *zavíňač, lama* (= neskúsený používateľ).

Záujem laikov a lingvistov budia pre elektronickú komunikáciu príznačné spôsoby **skracovania**, motivované jednak snahou urýchliť kontakt medzi pisateľom a adresátom a v mobilných telefónoch obmedzením rozsahu textu jednej sms-ky. Ako upozorňuje L. Hašová (2002) alebo J. Hoffmannová (2013b), používanie skratiek môže svedčiť o pisateľovej hravosti, resp., ak sú používané skratky zrozumiteľné len pisateľovi a príjemcovi, slúžia aj ako tajný kód. Popri skratkách, používaných už pred časom bežne v iných komunikačných sférach (*cm; dm; km; m; kg*), sa v elektronických textoch postupne ustálili inak tvorené skratky slovenských a anglických slov, napr. *pls* (please, prosím), *mnt* (moment), *thx* (thanks, ďakujem). Bežne sa skracojú názvy slovenských miest *BB* (Banská Bystrica), *BJ* (Bardejov), *KE* (Košice), *NR* (Nitra) atď. Príznačné pre elektronickú komunikáciu sú tiež akronymá. Často sú prevzaté z angličtiny, napr. *BTW* (by the way, mimochodom). Niektoré akronymá sú slovnými hračkami založenými na anglickom spellingu, napr. *CU* (see you, uvidíme sa). Na skracovanie sa využívajú taktiež aj číslice, resp. kombinácia číslic a písmen (tzv. alfanumerický kód), napr.: *4 you* (for you, pre teba).

J. Hoffmannová (2006b) a iní autori (Findra, 1997; Čapková, 2004; Svobodová, 2006a; Chovanec, 2010) si všímajú používanie **vulgarizmov** v elektronických textoch. J. Sokolová v práci *Verbalnyj tekst. Očerki o mono-, semi- i polikodovosti* (2016) v súvislosti s danou problematikou taktiež konštatuje, že „в интернет-текстах затем понятийно-интеллектуальные выразительные средства неравномерно перемешиваются с экспрессивно-эмоциональными средствами крайне негативной оценки (вульгаризмы, табуированная лексика)” (cit. podľa Findra, 1997, s. 12 – 13). Používanie vulgarizmov a tabuizovanej lexiky jednak súvisí s rozšíreným používaním

vulgarizmov všeobecne vo sfére bežného dorozumievania (obzvlášť u niektorých hovoriacich), jednak s tým, že cieľom mnohých textov je vyjadrovanie hodnotenia a emócií. Používanie vulgarizmov je však v prípade internetových chatov a diskusií spravidla regulované či priamo zakázané, čomu sa pisatelia rôznymi spôsobmi bránia. Často realizujú tzv. grafickú eufemizáciu, t. j. istú grafému nahrádzajú hviezdíčkou alebo inou grafémou, napr. (*Život je niekedy s***a!*). Z ruského prostredia je známa skupina tzv. padonkov, ktorí sa odmietajú podriaďovať zákazom vulgárnych slov v elektronických textoch, a preto si vytvorili vlastné prostriedky expresivity. Tzv. padonský alebo padonkovský žargón prenikol aj do rusky písanej literatúry (pozri k tomu článok M. Půžu (2010).

Z **onomastického** hľadiska sa elektronickým textami zaoberá J. David (2006). Analyzuje tzv. nicky (z anglického nickname), t. j. prezývky a mená, ktoré si pre seba volia prispievatelia internetových diskusií a chatov. Prezývka na jednej strane umožňuje pisateľovi skryť svoju identitu (genderovú, vekovú, profesijnú atď.), na druhej strane sú niekedy pisatelia zámerne vytváraní tak, aby nejakú informáciu (vôbec nie nutne pravdivú) o pisateľovi podávali. J. David považuje prezývky za svojbytný onymický systém.

Pozornosť laikov a odborníkov priťahujú prvky **neverbálneho** kódu, typické pre elektronické texty vo sfére bežného dorozumievania (ale sporadicky používané aj v iných komunikačných sférach), tzv. **emotikony**, nazývané v neformálnej komunikácii *smajlíky*, *smajlíci*, *ksichtíky*, *tváričky* a pod. A. Gálisová (2004) ich nazýva *ideogramy*. O. Rosenbaum (2001) charakterizuje emotikony ako symboly, pomocou ktorých pisateľ vyjadruje svoje pocity. Charakteristické pre ne je, že sú tvorené iba symbolmi radu ASCII, znakmi bežne dostupnými na klávesnici počítača či mobilného telefónu a je ich možné vkladať do akéhokoľvek textu. E. Jandová (2006b) poznamenáva, že emotikony pisateľom nahrádzajú prostriedky prozodické, neverbálne a paraverbálne. Môžu byť aj jediným obsahom sms-ky alebo chatového príspevku. Používanie emotikonov mimo komunikáciu súkromného charakteru môže byť odmietané. Napríklad V. Šťastný (2007, s. 96) považuje za nevhodné používať emotikony v oficiálnych a administratívnych textoch a konštatuje, že „[...] tzv. smajlíky si vkusný odpustí.“ Rôznymi aspektami emotikonov sa ďalej zaoberajú aj O. Rosenbaum (2001), S. Škodová (2002), B. Niševa (2003), E. Jandová (2006b) a A. Polívková (2009).

Jazykovedci venujú pozornosť v elektronických textoch aj prejavom viacjazyčnosti. Najbežnejšie je prenikanie angličtiny do slovensky písaných textov (porov. Nábělková, 2006; Lišková, 2008). Vznikajú aj práce komparatistické. Napríklad L. Rychnovská (2010) porovnáva prítomnosť teritoriálne podmienených javov na materiáli českých a chorvátskych diskusných fór.

Pri analýze textovej roviny elektronických textov je pozornosť venovaná ich tematickej výstavbe, rámcovým častiam týchto textov, ďalej **intertextualite**, vyjadrovaniu emócií, zdvorilosti či irónii (Hoffmannová – Müllerová, 1999; Müllerová, 2001; Kašicková, 2005; Hoffmannová – Müllerová, 2006; Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Štýl týchto textov je často charakterizovaný ako neformálny, spontánny s väzbou na komunikačnú situáciu a tému spojenú s plochou obrazovky počítača alebo displeja mobilného telefónu, fragmentárny, dialogický využívajúci rôzne jazykové variety, emocionálny a využívajúci prozodické a nejazykové prostriedky (Čmejrková, 1997, 2003a; Patráš, 2006; Jandová, 2005, 2006b; Hoffmannová, 2006a, 2010/2011).

Štýl elektronických textov

Vo všetkých žánroch elektronických textov, ktorými sa v článku zaoberáme, sa vo väčšej alebo menšej miere uplatňuje funkcia **referenčná**, t. j. pisateľ adresátovi oznamuje nejaké vecné informácie, napr. informuje o plánovaných alebo uskutočnených akciách. V mnohých elektronických textoch sa uplatňuje funkcia **fatická**, pisatelia ju vytvárajú preto, aby s adresátom nadviazali, udržali alebo obnovili kontakt. Ako v súkromnej elektronickej korešpondencii, tak čiastočne aj vo verejných chatoch a internetových diskusiách sa uplatňuje **emotívna** funkcia jazyka. Pisatelia sú na téme osobne zaangažovaní, zverujú sa so svojimi pocitmi a vyjadrujú subjektívne hodnotenie. **Konatívna** funkcia jazyka sa uplatňuje v elektronickej korešpondencii tam, kde pisateľ od adresáta niečo požaduje, snaží sa ho k niečomu prinútiť, v internetových diskusiách alebo v blogoch môže mať táto funkcia podobu persúázie. Pisatelia sa snažia adresátov presvedčiť o svojich názoroch, a to často emotívnymi prostriedkami. Napokon i v elektronických textoch pisatelia rôzne komentujú napísané. Objavuje sa teda funkcia **metajazyková**: *prepac ze niektore casti su inym typom pisma, nemal som uz dostatok casu to opravovat.*

Pri vytváraní elektronických textov sú pisateľ a adresát v kontakte **sprostredkovanom** a väčšinou **nepriamom**. Nevýhody nepriameho kontaktu sa účastníci komunikácie snažia vyrovnáť najrôznejšími prostriedkami. Najvýraznejšie spomedzi nich sa uplatňujú emotikony. Popri obrázkoch tváří (smajlíkoch ☺ ☻) sa používajú aj iné symbolické obrázky (srdiečka ♥, slniečka ☀, štvorlístky a pod.), ďalej veľké písmená signalizujúce spravidla zdôraznenie slova alebo pasáže. Meniacej sa intonácii hovorených textov môžu v elektronických textoch zodpovedať zmnožované **interpunkčné znamienka**, napr. v otázke niekoľko otáznikov (*Kedy sa opäť uvidíme ????? Bude to ešte v tomto tisícročí ?????*), pri vyjadrení priania, prosby, hrozby zasa niekoľko výkričníkov (*Dajte mi všetci pokoj !!!!*). Naopak, čiarka sa v chatových príspevkoch

často vynecháva a niektorí pisatelia ju úplne ignorujú. Hojne sa využívajú tri body (neukončená vypoved' – apoziopéza), napr. (*Besiedka bola nad očakávanie...*). Z dôvodu priestorového a časového obmedzenia pisatelia esemesiek niekedy rezignujú na medzery medzi slovami a okolo interpunkčných znamienok, napr. (*Vyzeratotak,zezajtranepriDEM.Zastavimsapozajtra.Tesimsanastretnutie*). Inokedy pisatelia striedajú používanie veľkých a malých písmen v jednotlivých slovách, čím sú signalizované hranice slov, napr. (ČAUKOMilankoAKOsaMAS?ZatiaVSEokToMAtesibuDEMEspolupracovatAJnadalejRAZbudemeHRATAjsKRISTIANOMmySANEVzdameJEToSUPER konicek).

To, čo sme uviedli doposiaľ, sa týka písaných elektronických komunikátov. Netýka sa to napr. dialógu na Skype, ktorý je síce sprostredkovaný technickým zariadením, ale je to rozhovor hovorený. Účastníci sa vidia a môžu využívať niektoré neverbálne prostriedky (napr. gestá, mimiku, postúry, v žiadnom prípade však proxemiku alebo haptiku, nemôžu sa k sebe priblížiť, dotknúť sa jeden druhého). Tento typ dialógu patrí do sféry elektronickej komunikácie, má niektoré spoločné črty s telefonickou komunikáciou, ktorá sa považuje za prototyp sprostredkovaného rozhovoru. Ale pritom ide o kontakt relatívne priamy, kde produkcia a recepcia replík nie je oddelená časovým intervalom. Rovnako aj komunikácia na chate je sprostredkovaná, ale (v porovnaní, napr. s výmenami e-mailov) sa realizuje on-line, takmer v reálnom čase. Vzápätí po ukončení svojej repliky účastník vidí, ako sa na monitore objavuje reakcia. Na rozdiel od plynulého rytmu hovorenej konverzácie však tu mechanizmus turn-taking má špecifickú podobu – môžu sa tu prekrývať jednotlivé paralelné dialógy. Kým jeden účastník napíše svoju repliku partnerovi, objaví sa už na monitore odpoveď niekoho iného niekomu inému. Vzniknuté poradie replík je tak celkom náhodné. Kohézna previazanosť v sekvenciách je narušená a musí byť neustále rekonštruovaná.

O elektronickej komunikácii sa obyčajne hovorí, že sa z hľadiska dialogickej, resp. stupňa interakčnosti radí niekam medzi bežne hovorené dialógy (face-to-face) a klasické písané súkromné listy a že v jej prípade odpadajú nevýhody oboch týchto spôsobov vedenia dialógu: ako situačný tlak spojený s rozhovorom tvárou v tvár (nutnosť vyjadriť sa rýchlo, pohotovo, bez prípravy), tak i pocit záväznosti (i závažnosti) spojený s odoslaním listu. Repliky neformálnych elektronických dialógov sú oproti listom pominuteľné a účastníci ich môžu zmazať. E-maily alebo sms-ky síce taktiež píšeme rýchlo, ale oproti replikám „tvárou v tvár“ si predsa len všeličo môžeme rozmyslieť, pred odoslaním ešte niečo upraviť a pod. Aj elektronickej komunikácii má svoje nevýhody. Môžeme byť síce informovaní o čomkoľvek, kedykoľvek

a kdekoľvek, čo ale predpokladá, že sme vlastne neustále k dispozícii (aspoň v prípade esemesiek), čo ale môže byť nepríjemné a obmedzujúce.

Podobne ako si účastníci každodenných hovorených dialógov skáču do reči, môžu sa aj e-maily, sms-ky alebo reakcie jednotlivých účastníkov na chate krížiť. Navyše, naše „biorytmy“, ktoré riadia účasť na elektronickej komunikácii, sú rozdielne. Nie každý má vo zvyku reagovať okamžite. Nieкто si zámerne necháva čas na odpoveď a rýchlejšieho partnera to môže znervozňovať (podobne ako pri klasickej korešpondencii, v ktorej však ide o podstatne dlhšie intervaly). Pisatelia majú pri odoslaní e-mailu aspoň možnosť využiť funkciu, ktorá umožňuje zistiť, či adresát ich e-mail dostal a otvoril.

V elektronickej komunikácii úplne prevláda **dialogickosť** a exponovaná interakčnosť. Niektoré žánre, predovšetkým chat, sú priamo prototypom dialogickosti. Interakčnosť sa však prejavuje aj u primárne monologických žánrov, akými sú napr. blogy. Už zverejnením blogu alebo publicistického článku na internete dáva pisateľ jasne najavo, že počíta s reakciami.

Súkromná elektronickej korešpondencia patrí k textom, ktorých príprave a kontrole nebýva venovaná zvláštna pozornosť. E-maily a textové správy sú často písané v náhlivosti. Pisatelia ich často odošlú bez toho, aby si ich po sebe prečítali, opravili preklepy a i. V tomto zmysle ide teda o texty **nepripravené**, ktoré sa svojou spontánnosťou podobajú na každodennú hovorenú komunikáciu. Ešte viac to platí o chate a v menšej miere tiež o internetových diskusiách. Aj tu sú príspevky písané v chvate a bez opráv, ale na druhej strane, chyby v diskusnom príspevku, hlavne pravopisné, bývajú predmetom kritiky iných diskutujúcich. Blogy patria skôr k žánrom **pripraveným**.

Používatelia mobilných telefónov majú k dispozícii šablóny typu *Prepáč/te, že meškám*. Tie sú síce primárne určené pre pracovnú komunikáciu, ale využívajú sa aj v bežnom dorozumievaní. Špecifickú podobu pripravenosti tvoria hotové texty sms správ, ktoré sú užívateľom k dispozícii na rôznych internetových stránkach. Niektoré môžu parodovať komunikáciu operátora so zákazníkom (*Doležite upozornenie: Pokiaľ v najbližšom case budete vo vedľajšom byte pocut zvýšeny hluk, nerobte paniku. To sa sused opat hada so svojou ženou. Vas operator*). Oveľa častejšie sú blahoželaniam k sviatkom, narodeninám a pod. (*Nech láska a šťastie sprevádza Ťa svetom, nech Tvoj úsmev podobá sa kvetom, nech sa Ti splní každý sen, to k narodeninám Ti priať chcem; Nech máš život ako sen, užívaj si každý deň. Od starostí žiadne vrásky, v každej chvíli veľa lásky*.) Tieto texty vlastne predstavujú súdobú podobu ľudovej tvorivosti, presnejšie, dokazujú, ako internet slúži na reprodukciu a šírenie určitých žánrov a fixovaných formuliek – tak, ako sa vždy vo sfére každodennej hovorenej komunikácie, najmä v konverzácii, šírili anekdoty.

Pripravenosť ako komunikačná kompetencia súvisí s existenciou pravidiel a určitých **stereotypov** produkcie a percepcie, ktoré je potrebné vedieť, aby komunikácia prebiehala podľa očakávania. O tom, ako sa také konvencie v oblasti elektronickej komunikácie vytvárajú a osvojujú, svedčia zaujímavým spôsobom texty J. Hoffmannovej (2000b) a O. Müllerovej (2001) o tzv. rodinnom mailovaní. Ukazuje sa tam, ako príslušník staršej generácie na začiatku niekoľkokomesačnej e-mailovej korešpondencie dodržiava v e-mailoch všetky náležitosti ručne písaného súkromného listu. Postupne si ale osvojuje zásady, ktoré vo svojich textoch uplatňuje príslušník mladšej generácie.

Elektronická korešpondencia, t. j. e-maily a textové správy, je svojím charakterom **súkromná** a jej štýl tomu aj zodpovedá. Je to tak aj napriek tomu, že pri určitých okolnostiach k nej majú prístup ďalšie osoby, napr. prevádzkovatelia siete mobilných telefónov alebo serveru, na ktorom je registrovaná e-mailová adresa. Inak je to v prípade Chatov, internetových diskusií či sociálnych sietí. Tie sú napriek možnosti určitých obmedzení a sankcií prístupné v podstate každému užívateľovi internetu. Ide o komunikáciu **verejnú** alebo prinajmenšom **polosúkromnú**. Charakter zverejňovaných informácií a názorov na ich štýl však poukazujú na to, že pisatelia ponímajú internetovú komunikáciu skôr ako súkromnú alebo snáď ako verejnú, ale zbavenú rizík a reštrikcií, ktoré sú s verejnou komunikáciou spojené. Ľudia tu uvádzajú informácie týkajúce sa ich rodinných príslušníkov alebo priateľov, otvorene píšú o svojich osobných alebo zdravotných problémoch, zverejňujú fotografie svoje a svojich detí, prezentujú svoje často vyhranené a niekedy otvorene nenávistné názory na rôzne osoby či skupiny ľudí a pod. Podobne aj ľudia, ktorí píšú blogy, v nich zverejňujú svoje komentáre na najrôznejšie témy, ale aj osobné zážitky, niekedy striktné súkromného charakteru, ktoré však majú zjavne potrebu oznamovať, primárne asi so skupinou priateľov, ale potenciálne s kýmkoľvek. Profil účastníka na sociálnej sieti síce nemusí byť voľne prístupný, ale pokiaľ má stovky priateľov, majú jeho komunikáty i tak povahu verejnú. Hranice medzi súkromným a verejným v týchto žánroch elektronickej komunikácie prestávajú byť zreteľné a stávajú sa spornými.

Niektorí pisatelia, napríklad prispievatelia do internetových diskusií, v istú chvíľu pociťujú nedostatok súkromia, nechcú už ďalej svoje texty zdieľať so všetkými potenciálnymi čitateľmi, a tak niekomu z diskutujúcich navrhnú, že sa ich ďalšia komunikácia bude odohrávať už len vo dvojici prostredníctvom e-mailu. Podobne na chate je možné meniť mieru súkromnosti či verejnosti komunikácie pomocou tzv. režimu šepkania, ktorý umožňuje písať príspevky inému vybranému adresátovi bez toho, aby ostatní, vrátane administrátora, mali možnosť túto komunikáciu sledovať. „Šepkané“ príspevky ostatní účastníci nevidia. V režime šepkania sa charakter dialógu ešte

zreteľnejšie blíži k súkromným dialógom tvárou v tvár. Pokiaľ šepkanie využíva pisateľ, o príspevky ktorého (napr. piliš dôverné, vulgárne a i.) adresát nejaví záujem, je spravidla možné takému pisateľovi, napr. pomocou administrátora, technicky jednoduchým úkonom v šepkaní zabrániť.

Niektoré žánre elektronickej komunikácie

V danej podkapitole budeme venovať pozornosť niektorým vybraným žánrom elektronickej komunikácie, t. j. e-mailom, sms-správam, chatom a blogom. Jazykovedci sa samozrejme zaoberajú aj ďalšími žánrami, napr. internetovými diskusiami a komunikáciou na tzv. komunitných serveroch, t. j. sociálnych sieťach (Janovec, 2013, 2014), komunikáciou prostredníctvom Skype a i., ktoré by boli určite zaujímavou oblasťou ďalšieho výskumu.

E-mail – elektronická pošta – je spôsob doručovania, prijímania a odosielania správ prostredníctvom elektronických komunikačných systémov. Text e-mailu pozostáva s tzv. hlavičky a tela. Hlavičku tvoria štandardizovane upravené údaje zahrňujúce e-mailovú adresu odosielateľa, ktorú môže zastupovať jeho meno, resp. prezývka (*milan.novak@gmail.com*). Ďalej nasleduje predmet správy a e-mailová adresa príjemcu. Ten môže byť jeden alebo môže byť viac príjemcov + miestny čas a dátum odoslania správy. Predmet správy je paralelou k niekdajšej kategórii *Vec* bežnej v úradnej a obchodnej korešpondencii, t. j. napr. (*Vec: Reklamácia*). V e-mailoch, ktoré spadajú do sféry bežného dorozumievania, sú niektorí pisatelia značne kreatívni. Predmetom e-mailu, ktorý by mal vystihnúť obsah e-mailu, môže byť len emotikon. Objavujú sa ale aj najrôznejšie expresívne výrazy (*Fuj*) a pozdravy (*Zdravím z Grécka*). V predmete sa môže objaviť výzva na odpoveď (*Prečo neprídeš???*), snaha zaujať (*Príď sa pozrieť, čo som kúpil!!!*), pripravenosť na dialóg (*Počúvam Ťa*) a pod. Predmet správy môže ostať aj nevyplnený. Ostatné tri časti hlavičky „vypĺňa“ počítač automaticky. V hlavičke e-mailu sa tak prelínajú časti štandardizované a časti pisateľom originálne vytvorené. Z hlavičky každého e-mailu je spravidla jasné, kto komu píše. Existuje však aj možnosť poslať elektronický text anonymne. Napríklad posielanie elektronických pohľadníc nevyžaduje uvedenie adresy odosielateľa.

Omnoho variabilnejšiou časťou e-mailu je tzv. telo, t. j. samotný text. Pri jeho písaní nie je pisateľ nijako obmedzovaný priestorom. Text e-mailu môže byť ľubovoľne dlhý, teda môže zodpovedať aj dĺžke mnohostránkového listu. Takými bývajú, napríklad e-maily, v ktorých pisateľ líči svoje zážitky z ciest. Existujú však aj e-maily veľmi krátke, obsahujúce len krátky odkaz alebo len emotikon, či rad otáznikov a pod. Niekedy je hlavička rozsiahlejšia než samotný text. Niektoré e-maily sa nijako nelíšia od súkromného ručne

písaného listu, teda obsahujú jeho bežné časti, napr. vrátane záverečného post skripta. Iné sa výrazne približujú iným žánrom elektronickej komunikácie, a to stručnosťou a používaním množstva emotikonov alebo príspevkom na chate. Viac než tradičný rukou písaný list pripomínajú repliky dialóg tvárou v tvár.

Krátka textová správa (esemeska, textovka, SMS-ka) je spravidla kratší text posielaný prostredníctvom mobilného telefónu. Rozsah jednej správy je obmedzený na najviac 160 znakov vrátane medzier. Obmedzenie rozsahu textovej správy a potreba sprostredkovať oznámenie príjemcovi čo najrýchlejšie vedie pisateľa k najrôznejším spôsobom skracovania, niekedy aj na úkor zrozumiteľnosti (*Dk za vtko. Zavm ak pdem dmv = Ďakujem za všetko. Zavolám, ak prídem domov*). V komunikácii dvoch ľudí sa môžu objavovať spôsoby skracovania zrozumiteľné len im, napr. (*KE OK = Do Košíc som pricestoval v poriadku; O CH = očeň chorošo*).

Sms-ky sa svojou stručnosťou často podobajú replikám hovoreného rozhovoru. Niektoré správy sú v podstate odkazy a adresát na ne odpovedá buď veľmi stručne, alebo vôbec (*A: Prosím, počkajte na mňa, budem trochu meškať. B: Je to v pohode, počkáme na teba*). Ďalším typom správ, ktorý sa viac podobá replikám hovoreného rozhovoru, slúži na dohodnutie, napr. o čase a mieste stretnutia (*M: Kedy a kde si dáme zajtra stretko? Teším sa na teba! E: Aj ja. M: Perfíš, napíš, kedy Ti to vyhovuje. Ja sa prispôbim. E: O šiestej večer na zastávke MHD pred Mlynmí?*). Pri určitých situáciách, hlavne ak nie sú k dispozícii iné komunikačné kanály, bývajú sms-ky dlhšie, pretože nahrádzajú e-mail (list). Existujú aj správy, ktorých funkcia je čisto emotívna a kontaktná, v krajnom prípade môžu obsahovať len emotikon/y.

Chat predstavuje rozhovor dvoch alebo viacerých ľudí sprostredkovaný nejakou komunikačnou sieťou, najčastejšie internetom, ktorý sa uskutočňuje v reálnom čase. Preto sa chat veľmi podobá hovorenému rozhovoru tvárou v tvár. Komunikační partneri sa pred samotným chatovaním prihlasujú do tzv. chatových miestností, zvolia si prezývku, pod ktorou budú vystupovať. Napríklad pisateľka LienkaSedembodkovana píše adresátke s prezývkou Cervena.ciapočka: 21:25:56 *LienkaSedembodkovana: Cervena.ciapočka: Supeeeeeeeeer*.

Chatové miestnosti môžu byť tematicky zamerané, ale aj v týchto miestnostiach sa môžu uskutočňovať dielčie dialógy na témy iné, každodenné. V tom istom čase môže v jednej miestnosti „klábovať“ aj niekoľko desiatok pisateľov. Počet práve „prítomných“ sa v rôznych častiach dňa mení. Na obrazovke všetkých, ktorí sú do miestnosti prihlásení, sa objavujú nielen texty prispievateľov, ale taktiež automaticky vytvorené hlásenia o pohybe osôb v miestnosti, t. j. informácie o tom, kto práve tzv. vstúpil do miestnosti,

opustil ju, dlhší čas sa do rozhovoru nezapojil, a preto bol z miestnosti vyhodенý a pod. Chat má výrazne dialogický charakter. Komunikační partneri reagujú jeden na druhého, ale môže sa napríklad stať, že niečia otázka či výzva na nadviazanie dialógu a pod. zostane bez odozvy. Ďalší záznam priebehu chatu sa môže na prvý pohľad javiť chaoticky, nemá zreteľný začiatok a koniec. Pri jeho podrobnejšom skúmaní je ale možné sledovať priebeh dielčích dialógov, na ktorých sa zúčastňuje rôzne veľký počet komunikujúcich. Pokiaľ niektorí pisatelia nechcú, aby ich texty čítali všetci, ktorí sú v miestnosti prihlásení, môžu prejsť do tzv. režimu šepotu, t. j. komunikovať iba vo dvojici (či trojici atď.) bez toho, aby túto komunikáciu sledoval niekto ďalší, nevynímajúc moderátora. Osoba moderátora sa vo verejnej časti chatu môže prejavovať veľmi výrazne (porov. Jandová – David – Hoffmannová – Müllerová – Svobodová, 2006).

Podľa J. Vaňka (2006, s. 49) „texty **blogov** majú zväčša výrazné intertextové pozadie, t. j. vychádzajú z iných textov publikovaných na internete alebo v iných médiách.“ Autor ďalej dodáva, že „popri nich sú v blogoch zastúpené aj „originálne“ (nenadväzujúce na iné) texty, vytvorené na základe vlastných zážitkov, skúseností či poznatkov autora; na blogoch nájdeme napríklad aj texty o počítačoch, mobiloch, programovaní, webdizajne a pod.“ Znakom blogových textov je podľa J. Vaňka „ich komunikačná otvorenosť voči iným textom, čiže možnosť spätnej väzby s prijímateľmi. Kým osobné stránky vpišovanie reakcií pod článok zvyčajne neumožňujú, na weblogoch je to pravidlom: autor blogu otvára svoj text reakcií čitateľov, teda ďalšej komunikácii“ (ibid. s. 49). Blogy možno približne členiť na osobné a odborné. My sa budeme ďalej zaoberať len osobnými blogmi. Osobný blog predstavuje webový zápisník spravidla jedného autora, ktorý pomocou príslušnej webovej aplikácie s rôznou periodicitou zverejňuje texty, často aj fotografie a ďalší materiál. Blog môže byť písaný na spôsob denníka. Jeho autor sprostredkúva – niekedy veľmi emotívne – čitateľom svoje každodenné zážitky, vypisuje sa zo svojich pocitov alebo píše o svojich záujmoch a hobby. (Jednotlivé blogy veľmi často obsahujú všetky tieto témy, len im pisatelia prisudzujú rôznu dôležitosť). Blogy, ktoré slúžia na sebaaprezentáciu autora, menia naše chápanie dištinkcie súkromné – verejné. V blogoch, ktoré sú venované predovšetkým záujmom a hobby pisateľa, je zasa často nejasná hranica medzi denníkom a webovou stránkou internetového obchodu, resp. reklamou (tú napokon niektoré blogy obsahujú). Podobne to platí aj v prípade veľmi obľúbených cestovateľských blogov. Na niektorých popisujú autori svoje zážitky pre pár priateľov alebo nezištne radia záujemcom, iní veľmi pravdepodobne píše za mestnancom cestovných kancelárií, aby získali nových klientov.

Ako už bolo povedané, okrem verbálnych textov obsahujú blogy spravidla fotografie, odkazy na videá (napr. na hudobné klipy) a na iné webové stránky, t. j. sú multimodálni. Znamená to, že tí, ktorým slovo a fotografie nepostačujú, alebo im písaný blog pripadá málo interaktívny, si môžu zabezpečiť vlog, t. j. videoblog (krátka návšteva YouTube ukázala, že táto forma je prítlačlivá obzvlášť pre deti a mladistvých). Ďalšou výraznou črtou blogov je ich **intertextovosť**. Niektorí blogeri opisujú citáty z obľúbených kníh, preberajú texty a vizuálny materiál z iných webových stránok a blogov (napr. už spomenuté citáty, kreslené vtipy a pod.) Pomer medzi textovou a obrazovou zložkou môže byť v rôznych blogoch rôzny. V niektorých je textová zložka výrazne kratšia, než iné zložky. Blog môže byť tvorený, napríklad z veľkej časti fotografiami doplnenými stručným komentárom.

Texty na blogoch mávajú monologický charakter a ich vnútorná dialogickosť však môže mať rôznu intenzitu. Súčasťou blogov býva diskusia, t. j. na blogu zverejnený text sa môže stať východiskovým textom na diskusiu rovnako, ako je to pri internetových diskusiách. Ku konkrétnym blogom bežne pripájajú svoje príspevky stále rovnakí pisatelia. Mnoho ľudí má svojich obľúbených blogerov, texty ktorých čítajú pravidelne. Pisatelia blogov sa často zapájajú do diskusie, odpovedajú svojim čitateľom na ich otázky, zaujímajú sa o ich názory, ďakujú im za prejavenu priazeň, vysvetľujú či dopĺňujú informácie, ktoré, napríklad čitatelia východiskového textu dobre nepochopili. Niekedy sa reakcie čitateľov stávajú pre blogerov impulzom na napísanie ďalšieho textu.

Záver

V elektronických textoch sa budú podľa všetkého aj naďalej stále viac pretvárať a znejasňovať jednak hranice medzi súkromným a verejným stykom, jednak hranice medzi sférou bežnej komunikácie a inými komunikačnými sférami, predovšetkým hospodárskou a inštitucionálnou, pre ktoré bola časť elektronickej komunikácie (e-mail) pôvodne určená a v ktorých sa doposiaľ prednostne používa. Vzájomné pôsobenie hospodárskej a inštitucionálnej sféry je obojsmerné: prostriedky bežného dorozumievania prenikajú zo súkromnej elektronickej komunikácie do komunikácie inštitucionálnej, pracovnej (napr. niektoré najbežnejšie emotikony v ospravedlneniach učiteľovi) atď. Na druhej strane prostriedky, ktoré sa pôvodne používali len v inštitucionálnej a pracovnej komunikácii, prenikajú do sféry bežného dorozumievania (platí to o pozdravoch typu *S prianím pekného zvyšku dňa* a pod.) Ďalej možno konštatovať, že elektronická komunikácia, a to aj súkromná, sa komercializuje. Na internet sa presunuli niektoré komerčné aktivity typu priameho

predaja, ako sú burzy (pozri servery Aukro, Bazoš a i.), či novodobý podomový predaj spájaný napr. s firmou Avon alebo Herbalife. Ľudia, ktorí prostredníctvom internetu alebo mobilného telefónu vstupujú do obchodného kontaktu, získajú vernostnú kartu určitej značky (a pod.), a potom dostávajú do svojej súkromnej e-mailovej schránky alebo na číslo svojho mobilného telefónu obchodnú a reklamnú korešpondenciu. I v takomto prípade dochádza k istému prelínaniu jazykových prostriedkov rôznych sfér.

Predovšetkým sa ale ďalej vyhraňuje rozdiel medzi tým, ako jednotliví používatelia pristupujú k produkcii a recepcii elektronických textov. S veľkým zjednodušením možno hovoriť o dvoch typoch. Jedni používatelia využívajú internet a elektronickú komunikáciu iba ako médium. Elektronické texty produkujú a recipujú v zásade rovnako ako texty tlačene alebo ručne písané. Príkladom môžu byť ľudia, ktorých e-maily sa v zásade nelíšia od súkromných listov, písomných odkazov alebo krátkych telefonátov. Iní využívajú všetky technické možnosti: rýchlosť prenosu nielen písaného slova, ale i zvuku a obrazu, možnosť komunikovať s viacerými ľuďmi naraz. Vytvárajú tak komunity ľudí, ktoré okrem určitého vecného záujmu spája ich vzťah k elektronickým médiám. Prvá skupina komunikuje skôr prostredníctvom esemesiek a e-mailov a príslušníci tejto komunity pociťujú potrebu vyjadrovať na internete svoje názory, zúčastňujú sa internetových diskusií, zatiaľ príslušníci druhej komunity preferujú komunikáciu na tzv. sociálnych sieťach, t. j. najčastejšie na Facebooku alebo Twiteri. Táto komunikácia je schopná plniť najrôznejšie komunikačné a sociálne potreby (informovanie, zdieľanie zážitkov, pocitov, hľadanie nových kontaktov atď.) Skúmanie tejto komunikácie je u nás však zatiaľ len na počiatku (porov. Janovec 2013, 2014; Sherman – Švelch, 2014).

LITERATÚRA

- ČAPKOVÁ, H.: *Pokec a ego. Sociolingvistický prístup k problematice chatování*. In: Čeština doma a ve světě, 12, 2004, s. 38 – 40. ISSN 1210-9339.
- ČERNÁ, M.: *Některé komunikační a mluvnické aspekty počítačového slangu*. In: P. Pořízka – V. P. Polách (eds.), *Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum, nebo realis? Sborník příspěvků z 5. mezinárodní konference setkání mladých lingvistů*, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ve dnech 17. – 19. května 2004. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, s. 46 – 52.
- ČMEJRKOVÁ, S.: *Čeština v síti: Pisanost či mluvenost? (O stylu e-mailového dialogu)*. In: Naše řeč, 80, 1997, č. 5, s. 225 – 247. ISSN 0027-8203.
- ČMEJRKOVÁ, S.: *Czech in the network: Written or spoken interaction?* In: B. Naumann (ed.), *Dialogue Analysis and the Mass Media Proceedings of the International Conference*, Erlangen, April 2 – 3, 1998. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1999a, s. 113 – 126.

- ČMEJRKOVÁ, S.: *Jazyk a styl elektronické komunikace: čeština a počítačština*. In: M. Tichý (ed.), Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, řada jazykovědná (D), ročník 3. Prof. Milanovi Jelínkovi k 80. narozeninám. Opava: Slezská univerzita, 2003a, s. 48 – 56. ISBN 80-7248-188-6; ISSN 1213-5690.
- ČMEJRKOVÁ, S.: *E-čeština*. In: Čeština doma a ve světě, 14, 2006, č. 1-4, s. 4 – 15. ISSN 1210-9339.
- ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. (eds.): *Mluvená čeština. Hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, 2011. 491 s. ISBN 978-80-200-1970-7.
- DAVID, J.: *Nicky v komunikaci na WWW chatu*. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová, Čeština na WWW chatu. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006, s. 43 – 81. ISBN 80-7368-253-2.
- FINDRA, J.: *Štylistika internetových textov*. In: Slovenská reč, 62, 1997, č. 5, s. 1 – 14. ISSN 0037-6981.
- GÁLISOVÁ, A.: *Internetové ideogramy v komunikácii*. In: P. Pořízka – V. P. Polách (eds.), Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 14. – 15. května 2002. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, s. 215 – 218. ISBN 80-244-0838-4.
- HAŠOVÁ, L.: *Lásky jedné esemesky*. In: Naše řeč, 85, 2002, s. 207 – 212. ISSN 0027-8203.
- HLADKÁ, Z.: *Kompoziční stereotypy a dopisové formule v současné korespondenci mládeže*. In: S. Čmejrková – I. Svobodová (eds.), Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause. Praha: Ústav pro jazyk český AVČR, 2005, s. 131 – 141. ISBN 80-86496-23-6.
- HLADKÁ, Z. – ŠMILAUER, I.: *K specifickým rysům elektronické korespondence*. In: T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova (eds.), Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 151 – 162. ISBN 80-210-3955-8.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Rodinné mailování*. In: J. Dolník – J. Štefánik (eds.), Principy jazyka a textu. Materiály z mezinárodní vědecké konference konané 9. – 10. 3. 2000 na Katedře slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000b, s. 154 – 162.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Čeština v současné soukromé korespondenci (dopisy, e-maily, esemesky)*. In: J. Hasil (ed.), Přednášky z XLVI. Běhu Letní školy slovanských studií. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2003, s. 57 – 70.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Intertextualita v současné elektronické komunikaci*. In: T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova (eds.), Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó. Brno: Masarykova univerzita, 2006a, s. 163 – 174.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Ironický rozměr stylu internetové komunikace (se zaměřením na internetovou signalizaci ironie)*. In: Čeština doma a ve světě, 14, 2006b, č. 1 – 4, s. 35 – 41. ISSN 1210-9339.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Různé podoby současné komunikace: mezi mluveností a psaností (1. a 2. část)*. In: Český jazyk a literatura, 61, 2010/2011, č. 2, s. 62 – 70, č. 4, s. 176 – 184. ISSN 009-0786.

- HOFFMANNOVÁ, J.: *Výrazová ekonomie a procesy redukce v internetové češtině*. In: H. Kusse – H. Kosourová (eds.), *Tschechisch in den Medien. Beiträge zum 6. Bohemicum Dresdense*. 11. november 2011. München – Berlin – Washington, D. C.: Verlag Otto Sagner, 2013b, s. 11 – 19. ISSN 0170-1320, ISBN 978-3-86688-369-7.
- HOFFMANNOVÁ, J. a kol.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016. 528 s. ISBN 978-80-200-2566-1.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O.: *Ein Privatbrief auf E-mail: immer noch ein Brief oder eher eine Plauderei?* In: B. Naumann (ed.), *Dialogue Analysis and the Mass Media. Proceeding of the International Conference, Erlangen, April 2 – 3, 1998*. Tübingen: Niemeyer, 1999, s. 55 – 63.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O.: *Některé situační, strategické a textové typologické charakteristiky komunikace na WWW chatu*. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová, *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006, s. 159 – 172. ISBN 80-7368-253-2.
- CHOVANEC, J.: *Chatová diskuze jako součást internetové sportovní publicistiky*. In: V. Kováčová (ed.), *Varia 17. Zborník materiálův zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov (Liptovská Osada – Škutovky 7. – 9. 11. 2007)*. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2010, s. 172 – 182. ISBN 978-80-8084-550-6.
- JANDOVÁ, E.: *Dva typy komunikace na Internetu a jejich stylový charakter*. In: P. Odaloš (ed.), *Západoslovanské jazyky v 21. století 1. Zborník vedeckovýskumných prác*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ostravská univerzita v Ostravě, Uniwersytet Śląski w Katowicach. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2005, s. 59 – 68.
- JANDOVÁ, E.: *Některé jazykové rysy WWW chatu*. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová, *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006a, s. 85 – 100. ISBN 80-7368-253-2.
- JANDOVÁ, E.: *Komunikace na WWW chatu*. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová, *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006b, s. 22 – 40. ISBN 80-7368-253-2.
- JANDOVÁ, E. – DAVID, J. – HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – SVOBODOVÁ, D.: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006. 262 s. ISBN 80-7368-253-2.
- JANOVEC, L.: *Rysy obecné češtiny v komunikaci na Facebooku*. In: M. Mladenova – R. Železarova (eds.), *slavjanskijte jezici otblizo*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, 2013, s. 380 – 391.
- JANOVEC, L.: *Iničační repliky v komunikaci na Facebooku*. In: K. Dudová (ed.), *Varia XXII. Zborník príspevkov z XXII. Kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra, 5. – 7. 12. 2012)*. Nitra: Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, 2014, s. 153 – 161. ISBN 978-80-558-0565-8.
- KAŠICKOVÁ, Š.: *Conversation analysis of openings and closings in Internet Relay Chat*. In: R. Povolná – O. Dontcheva-Navratilova (eds.), *Discourse and Interaction I. Brno Seminar on Linguistic Studies in English. Proceedings 2005*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 61 – 71.

- KOLSKÝ, T.: *Porovnání četnosti psaní slov na českém internetu s diakritikou a bez diakritiky*. In: Češtinář, 16, 2005-06, č. 1 – 5. suppl., s. 116 – 120. ISSN 1211-6874.
- KRČMOVÁ, M.: *Nová média – nové styly?* In: Stylistyka, 11, 2002, s. 349 – 359. ISSN 1230-2287.
- LIŠKOVÁ, M.: *Jak si povídají matky v internetové kavárně*. In: Jazykovědné aktuality, 45, 2008, č. 1 – 2, s. 33 – 38. ISSN 1212-5326.
- MÜLLEROVÁ, O.: *E-mailová korespondence z hlediska generačních rozdílů*. In: M. Balowski – J. Svoboda (eds.), *Język i literatura czeska u schyłku XX wieku / Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*. Wałbrzych: Państwowa wyższa szkoła zawodowa; Ostrava: Ostravská univerzita, 2001, s. 205 – 213.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: *Slovenčina v súčasnom českom prostredí. Sonda do internetovej komunikácie*. In: *Studia academica slovacae*, 35. Prednášky XLII. Letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2006, s. 451 – 464. ISBN 80-89236-11-1.
- NIŠEVA, B.: *K jednomu zvláštnímu typu internacionalizmů – tzv. emotikony a akronymy*. In: Z. Tichá – A. Rangelova (eds.), *Internationalizmy v nové slovní zásobě*. Sborník příspěvků z konference Praha, 16. – 18. června 2003. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2003, s. 220 – 228. ISBN 80-86496-11-2.
- PATRÁŠ, V.: *E-ziny: hra, či e-štyl?* In: A. Jaklová (ed.), *Komunikace – styl – text*. Sborník z mezinárodní lingvistické konference, České Budějovice 20. – 22. září 2005. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav bohemistiky, 2006, s. 41 – 48. ISBN 80-7040-819-7.
- POLÍVKOVÁ, A.: *Jak být in v písemném projevu. Se vzorovými ukázkami*. Praha: Euromedia group. 2009. 160 s. ISBN 978-80-242-2419-0.
- PŮŽA, M.: *Výrazné sociolingvistické jevy v internetovém prostředí slovanského areálu*. In: I. Pospíšil (ed.), *Areálová slavistika a dnešní svět*. Monografie z filologicko-areálových studií. Brno: Tribun EU, 2010, s. 261 – 264. ISBN 978-80-7399-987-2.
- ROSENBAUM, O.: *Anglicko/český slovník Internetu: chat-slang*. 3., podstatně přeprac. a dopl. vyd. Přel. R. Marhold. Praha: Ivo Železný, 2001. 304 s. ISBN 80-240-2058-0.
- RYCHNOVSKÁ, L.: *... voni furt hrozně brblaj tihle tataři... Ke srovnání teritoriálně příznakových prvků v chorvatských a českých internetových diskusních fórech*. In: J. Villnow Komárková (ed.), *À la croate*. Sborník vybraných příspěvků z konference Setkání mladých kroatistů konané v Brně 13. 4. 2010. Brno: Tribun EU, 2010, s. 117 – 124.
- SHERMAN, T. – ŠVELCH, J.: *„Grammar Nazis never sleep“: Facebook humor and the management of standard written language. Language policy*. Published online December 5, 2014. DOI 10.10007/s10993-014-9344-9.
- SEVERA, V.: *K jazyku krátkých textových zpráv*. In: P. Kuldánová – I. Gejgušová (eds.), *čeština – jazyk slovanský [1]*. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference, pořádané v rámci oslav 10. výročí vzniku Ostravské univerzity a jako součást Evropského roku jazyků (Ostrava, listopad 2001). Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2001, s. 142 – 145.
- SOKOLOVÁ, J.: *Verbalňuj text. Očerki o mono-, semi- i polikodovosti*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 2016. 198 s. ISBN 978-3-659-72257-8.

- SVOBODOVÁ, D.: *Slovní zásoba na WWW chatu*. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová, *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006a, s. 101 – 157. ISBN 80-7368-253-2.
- SVOBODOVÁ, D.: *Hodnocení spisovnosti lexikálních prvků užívaných v komunikaci na chatu*. In: M. Balowski – J. Svoboda (eds.), *Język i literatura czeska w interakcji / Český jazyk a literatura v interakci*. Tom referatów z międzynarodowej konferencji naukowej Racibórz, 29 – 30 września 2005 r. / Sborník referátů z mezinárodní konference konané 29. – 30. září 2005 v Ratiboři. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2006b, s. 159 – 167.
- ŠKODOVÁ, S.: *Kdo smajluje naposled, ten smajluje nejlíp!* In: E. Koudelková – M. Marková (eds.), *Sborník 2002. Sborník k významnému životnému jubileu doc. PhDr. Milana Žemličky*. Liberec: Technická univerzita, 2002, s. 95 – 101.
- ŠŤASTNÝ, V.: *Korespondence a její úprava podle nových norem*. Praha: ASPI, 2007. 137 s. ISBN 978-80-7357-270-9.
- VAŇKO, J. – KRÁL, Á. – KRALČÁK, Ľ.: *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2006. 152 s. ISBN 80-8050-957-3.
- VOBOŘIL, L.: *K syntaktickým rysům „netspeaku“*. In: J. Gazda (ed.), *Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky (3)*. Sborník příspěvků z konference Aktuální otázky současné jazykovědné rusistiky, Brno, 17. 4. 2009. Brno: Tribun EU, 2009, s. 79 – 84.

PRAMENE

- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Red. Klára Buzássyová – Alexandra Jarošová. Bratislava. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Red. Klára Buzássyová – Alexandra Jarošová. Bratislava. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

ЦИТАТНЫЕ АССОЦИАЦИИ КАК ВИД ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОЙ СВЯЗИ¹

Наталья Корина – Мириама Билчикова

CITATION ASSOCIATIONS AS INTERTEXTUAL RELATIONSHIP

Abstract: This paper speaks about the intertextual potential of the citation associations that are mentioned as associations based on literary texts as well as on their audiovisual realizations like film screenplays, song texts etc. The main subject of this research is the result of free association experiment compared in Russian and Slovak language community. Russian associations are excerpted from the Russian associative thesaurus, Slovak associations are gathered in our own association experiment with the same list of stimuli. Authors highlight that “literary centrism” of Russian language is still present, but it moves more and more in direction of mass culture. Slovak citation associations are based mostly on cinema and TV production, and more on world literature than on Slovak literature.

Key words: citation associations, intertextuality, precedent phenomena, psycholinguistics

Введение

Вербальные ассоциации являются предметом изучения многих точных и гуманитарных наук, однако их свойства, как и сами механизмы процессов ассоциирования, остаются всё ещё недостаточно изученными. В науке до сих пор нет единого определения самих вербальных ассоциаций, как и их однородной классификации, не установлены их лингвистический и психолингвистический статус и отношение к ряду традиционных лингвистических категорий (Мартинович, 1997), что создаёт определённые проблемы в их научной интерпретации.

В психологии ассоциацию принято определять как связь, которая возникает при определённых условиях между двумя или более психическими образованиями (восприятиями, ощущениями, представлениями, идеями), т. е. прежде всего – как «связь между содержательными элементами мышления, которые суть отражения явлений

¹ Исследование выполнено в рамках грантового проекта VEGA 1/0243/15 *Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach*, реализуемого на кафедре русистики Философского факультета Университета им. Константина Философа в Нитре.

действительности» (Мартинович, 1997, с. 5). Действие этой связи, представляющее собой актуализацию ассоциации, можно проследить в том, что появление одного члена ассоциации при определённых условиях регулярно приводит к появлению другого её члена или членов (там же).

Большой вклад в изучение вербальных ассоциаций на заре этого направления сделали российские учёные начиная с последней трети XIX века (Н. В. Крушевский, затем Л. С. Выготский, А. Р. Лурия, М. М. Покровский и др.), но психолингвистика как научная дисциплина оформилась лишь в середине XX века в США (ЛЭС, 1990, с. 404). Тогда же начала формироваться психолингвистическая терминология: слово, вызывающее ассоциацию, называют стимулом, а возникающую вербальную ассоциацию – реакцией. Вербальные ассоциации стали разделять на два типа – парадигматические (*стол – стул*) и синтагматические (*небо – голубое*) (Леонтьев, 1977, с. 6). Однако не все полученные экспериментальным путём ассоциации укладывались в эту схему, поскольку в ходе экспериментов подтвердилось, что организация ассоциативных структур теснейшим образом связана с построением текстов, выходящих за рамки синтагматических и парадигматических связей. Как отмечают представители белорусской психолингвистики, «слово существует для использования в тексте, и оно всегда готово к употреблению» (Супрун – Клименко – Титова, 1974, с. 9). Текст же остаётся неизвестной величиной для науки и по сей день, несмотря на все существующие теории и исследования, и выход ассоциирования на текст делает эту проблему неисчерпаемой. Поэтому пока не существует единой схемы, которая охватила бы все свойства ассоциаций.

Попытки систематизировать и объединить все эти взаимосвязи привели к формированию различных таксономий, позволяющих классифицировать вербальные ассоциации по разным параметрам. Набор этих параметров различен у реакций на разные слова-стимулы. Так, на примере реакций на стимул *УГОЛ*, зафиксированных в «Словаре ассоциативных норм русского языка» под ред. А. А. Леонтьева (Леонтьев, 1977), Б. Ю. Норман вывел следующие группы реакций:

- а) **тематические** (*дом, комната, геометрия, жильё...*), где отнесение слова-стимула и слова-реакции к одной предметной сфере допускает как парадигматические, так и синтагматические связи между ними, хотя последние значительно реже;
- б) **чисто парадигматические** (*тупик, линия поворот...*) – синонимо-антонимические, гипо-гиперонимические и т. д.;
- в) **словообразовательные** (*угольщик, угловой, треугольник...*);

- г) **комбинаторные** (сочетаемостьные) – по сути синтагматические и отражающие стремление говорящего к созданию минимального текста (*дома, острый, тёмный, падения, прямой...*);
- д) **цитатные**, к которым можно отнести как целые фразы, так и отдельные слова и выражения, в частности, компоненты фразеологизмов, отсылки к готовым текстам (в основном литературным), изречениям известных людей и т. п. (*Угол падения равен углу отражения; медвежий угол; красный угол, угол зрения, пятый угол*). Здесь Б. Ю. Норман отдельно отмечает (и это особенно важно в избранном нами аспекте рассмотрения ассоциаций), что цитатные ассоциации часто носят скрытый характер: так, реакция *УГОЛ – поэт П. Коган* восходит к строкам из стихотворения П. Когана «Я с детства не любил овал, я с детства угол рисовал...». Для идентификации этого типа реакций необходимо обладать достаточными фоновыми знаниями;
- е) **формальные** (фонетические или буквенные), которые редки, но стандартны, поскольку опираются на звуковое или графическое сходство слов (*уголь, угорь...*);
- ж) **индивидуальные** (единичные) и труднообъяснимые: напр., *угол – старый, старушка, мешок, палка, крот...* . Они низкочастотны и очень разнообразны (Норман, 2014, с. 75 – 76). Такие реакции в психолингвистической практике часто называют «хвостом», тянущимся по крайней периферии всего комплекса реакций на один и тот же стимул. Они не показательны для составления ассоциативных норм как набора наиболее стандартных, стереотипных, регулярно повторяющихся ассоциаций, однако представляют значительный интерес как материал для исследования возможностей ассоциирования вообще и индивидуальных особенностей психики в частности. Продолжая исследование реакций на стимул *УГОЛ*, Б. Ю. Норман анализирует индивидуальные ассоциации с точки зрения направлений актуализации связей между словами. Оказывается, что эти связи не только выстраиваются в многочленные цепочки, в которых могут возникать индивидуальные промежуточные звенья² (*угол – [в угол посылали непослушных детей] – [чтобы их наказать] – палка [инструмент наказания]*), но и могут актуализироваться сразу по нескольким направлениям (напр., тематически: *угол – [прямой] – [кривой] – круглый*; фонетически:

² Промежуточные звенья и комментарии для наглядности помещаем в квадратные скобки, стимул и реакции по словарю даны курсивом – Н. К., М. Б.

как в слове *угол*, так и в слове *круглый* присутствуют звуки [у], [г], [л] и т. д.), «совмещающая» основания для ассоциирования, накладывая их в сознании носителя языка друг на друга (Норман, 2014, с. 77). Будучи уникальными, индивидуальные ассоциации требуют специального комментария, и не всегда бывает возможным восстановить ход ассоциирования, не имея чёткого представления о личности респондента и обстоятельствах его жизни.

1. Специфика цитатных ассоциаций

В силу национально-культурных и многих других различий носители разных языков могут по-разному реагировать на одни и те же стимулы. Практика речевого общения показывает, что в процессе использования языка конкретным народом образуется много устойчивых, регулярно возобновляемых ассоциаций, которые являются наиболее типичными для данной лингвокультуры. Они фиксируются в ходе ассоциативных экспериментов и становятся основой для создания словарей ассоциативных норм. Эти устойчивые ассоциации отражают стабильно возникающие в сознании представителей одной лингвокультуры взаимосвязи, а потому являются в том числе и аксиологическими показателями, отражая культурные ценности данного этноса (ср. Ульянов, 1999; Красных, 2003; Юрицова, 2017 и др.).

Наибольший исследовательский интерес представляет именно порождение стандартных ассоциаций, обладающих высокой степенью воспроизводимости (стереотипных), поскольку оно основывается на ряде особых закономерностей. Как справедливо отмечает Г. А. Мартинович, апеллируя к трудам выдающегося российского психолингвиста А. А. Леонтьева, «есть достаточные основания утверждать, что весьма существенное место среди стандартных ассоциаций в ассоциативном эксперименте занимают ассоциации, возникающие непосредственно на основе совместной встречаемости слов в текстах (функциональная смежность), т. е., в сущности, те ассоциации, которые Н. В. Крушевский называл „непосредственными ассоциациями по смежности“. По А. А. Леонтьеву, это прежде всего речевые, вызванные закономерностями совместной встречаемости слов в речи (*high – mountain, высокая – гора*), а также языковые, отражающие общераспространённый языковой шаблон (*high – school, высшая – школа*) ассоциации (Леонтьев, 1977, с. 8). К ним же, скорее всего, относятся и многие ассоциации реминисцентного характера (*старик – море*)» (Мартинович, 1997, с. 12). Последний тип ассоциаций будет основным объектом нашего

рассмотрения, поскольку непосредственно апеллирует к художественному тексту – произведению, его персонажам, названию, автору, т. е. **является одним из способов интертекстуальной связи**. С целью избежать терминологических разночтений, вызванных трактовкой таких терминов, как *реминисценция* и *аллюзия*, мы будем согласно устоявшейся психолингвистической практике (примером чего служит и процитированная выше работа Б. Ю. Нормана) называть данные ассоциации **цитатными**. С целью продемонстрировать национально-культурную специфику появления отсылок к художественной литературе в ассоциативных рядах сопоставим данные двух родственных славянских языков – русского и словацкого.

Основываясь на результатах собственного ассоциативного эксперимента, проведённого в словацкой языковой среде, и данных подобных экспериментов в русской языковой среде, зафиксированных в ассоциативных словарях (прежде всего в «Русском ассоциативном тезаурусе» (PAT), <http://thesaurus.ru/dict/dict.php>)³, мы попытаемся показать, какое место занимают цитатные ассоциации в ассоциативных рядах участников эксперимента.

2. Цитатные ассоциации как выражение прецедентности

Проблематика цитатных ассоциаций, как и специфика художественного текста, настолько широка, что её невозможно исчерпывающе осветить

³ Большинство существующих на данный момент ассоциативных словарей русского языка (и некоторых славянских) сведено воедино на интернет-платформе «Ассоциативные эксперименты и словари онлайн», которая регулярно пополняется (<http://it-claim.ru/Projects/ASIS/>). Наиболее разработанным её компонентом является «Русский ассоциативный тезаурус» (PAT): на самом портале говорится, что это «интернет-сервис для работы с базой данных крупнейшего ассоциативного эксперимента на русском языке, проведённого в 1988 – 1997 гг. Тезаурус содержит свыше 1 млн. ассоциаций, более 6 тыс. уникальных стимулов и 100 тыс. реакций от более 11 тыс. респондентов. На его базе были сформированы и выпущены известные «Русский ассоциативный словарь. Ассоциативный тезаурус современного русского языка» в 3-х частях, 6-ти книгах под ред. Ю. Н. Караулова, Ю. А. Сорокина, Е. Ф. Тарасова, Н. В. Уфимцевой и Г. А. Черкасовой (1994, 1996, 1998) и «Русский ассоциативный словарь» в 2 т. под ред. Ю. Н. Караулова, Г. А. Черкасовой, Н. В. Уфимцевой, Ю. А. Сорокина и Е. Ф. Тарасова (2002)» (<http://it-claim.ru/Projects/ASIS/>). PAT стал источником русского материала для нашего исследования. Для обеспечения сопоставимой базы из PAT были выбраны стимулы, аналогичные словацким.

в рамках одной статьи. Поэтому мы ставим своей целью указать лишь на наиболее значимые аспекты, прежде всего на ту роль, которую тексты художественной литературы играют в лингвокультуре в целом и в языковом сознании носителя данной культуры в частности. С этой точки зрения мы сосредоточим своё внимание на ассоциации, в основе которых лежат готовые (вербальные) тексты разных жанров искусства с литературной основой независимо от формы их реализации (печатной, аудиовизуальной или иной): литературные произведения, тексты песен, сценарии кинофильмов и телевизионных сериалов.

Ассоциации, отсылающие к художественным произведениям, бывают понятны среднему носителю языка только в том случае, когда эти произведения, их автор и персонажи ему знакомы, т. е. когда реципиент обладает достаточными фоновыми знаниями (см. выше). Это означает, что подобные ассоциации в абсолютном большинстве случаев (иначе реципиенту не удалось бы их идентифицировать) являются реализацией **прецедентных феноменов**, под которыми в наиболее общем смысле можно понимать особую группу вербальных или вербализуемых феноменов, которые «известны любому среднему представителю того или иного лингвокультурного сообщества и входят в когнитивную базу этого сообщества» (Ворожцова, 2006, с. 222). В случае произведений искусства, и особенно литературы, мы имеем дело с проявлениями интертекстуальности, поскольку прецедентный феномен в данном случае является отсылкой к конкретному тексту. Проблематика взаимосвязи интертекстуальности и прецедентных феноменов активно изучается в российской лингвистике (Белянин, 1988; Васильев, 2015 и др.).

Основу, на которой возникает прецедентный феномен (текст, имя, ситуация и т. д.), принято называть **прецедентной базой** (Гудков, 1998; Красных, 2003 и др.). Определить её однозначно не всегда представляется возможным, поскольку в случае синтетических видов искусства (кино, песня) сложно установить, какой из компонентов был первичным, а какой – вторичным и что именно стало прецедентной базой – лёгшее в основу фильма литературное произведение или его экранизация⁴. В подобных случаях мы будем при анализе результатов эксперимента давать соответствующий комментарий.

⁴ Более-менее однозначно на этот вопрос, пожалуй, можно ответить в случае популярных песен и телевизионных сериалов, обладающих несомненно большей известностью в широких массах зрителей и слушателей, чем их литературная основа. Кроме того, сценарий телесериала не обязательно основан на литературном произведении, он может быть достаточно схематичным и, конечно, популярность всегда обретает не сценарий, а сам сериал.

Таким образом, наше исследование состоит из двух частей – словацкой и русской, которые затем сопоставляются.

Словацкий материал был получен в результате анкетирования студентов вузов разных специальностей (технических, экономических и гуманитарных) и учащихся старших классов гимназий в возрасте 18 – 28 лет. В эксперименте участвовало 300 респондентов, гендерный баланс не устанавливался. Список стимулов, предложенных респондентам, составлял 50 слов, выбранных в соответствии со стимулами из «Русского ассоциативного тезауруса» (см. выше), что было необходимо для последующего межъязыкового сопоставления результатов. Список стимулов содержал знаменательные части речи разных видов: существительные, прилагательные, глаголы, числительные и наречия. В инструкции, составленной с соблюдением общепринятых методик проведения свободного ассоциативного эксперимента, от респондентов требовалось реагировать на заданные слова первым пришедшим на ум словом или выражением. Нашей целью было отобрать из всех полученных на каждый стимул реакций только цитатные ассоциации, проанализировать их и сопоставить результаты в русской и словацкой языковой среде.

3. Цитатные ассоциации по данным словацкого ассоциативного эксперимента

В результате эксперимента цитатные ассоциации у словацких студентов возникли при 24 из 50 стимулов (почти 50%)⁵:

KOCÚR: v čižmách 45, čižmy 15; Garfield 6;
SMRŤ: Jánošíkova 7; Prachett 5;
BYŤ: či nebyť 87; Hamlet 9;
CESTA: do neznáma 8; film The Road 1;
DIEVČATKO: so zápalkami 33; Karkulka 5;
DOBRE: vedieť 40;
VČELA: Máj 19; tisícročná 5;
ČÍTAŤ: Kukučina 7; Hviezdoslava 4; Puškina 3;

⁵ Перечень оформлен следующим образом: слово-стимул выделено прописными буквами, слова-реакции следуют после двоеточия в порядке убывания от наиболее частотных к наименее частотным (единичным) с указанием количества повторений; они разделены точкой с запятой. Авторская орфография сохранена. Если ассоциации несомненно являются «цитатами» одного и того же произведения, но имеют разную форму, они не объединяются в одну реакцию. Данную особенность мы будем учитывать при подведении итогов.

HORA: Sinaj 4, Mohamed 7;
DLHÝ: široký, bystrozraký 18;
VIŠŇOVÝ: sad 48;
VYSOKÝ: jalovec 22;
MOTÝL: kniha s tým názvom 1;
MODRÁ: lagúna 26; je dobrá 20;
LEV: kráľ 48; Narnia 4; a myš 1; Goldwyn lev 1;
KOBEREC: Aladin 35; lietajúci 21;
TRAJA: muškietieri 59; králi 27; kamaráti 25; pátrači 6; prasiatka 5; bohatieri 3;
BÚRLIVÉ: víno 102; výšiny 24;
MENO: ruže 16;
PEKNÝ: princ 7;
JEDEN: deň I. Denisoviča 4;
ČAKANIE: Godot 40;
MŔTVE: duše 30; básne 1;
KOMÉDIA: božská 7; Priatel'ia 8; Partička 3; Charlie 3; Sám doma 2; Slunce, seno, jahody 2.

По источнику данные ассоциации можно разделить на следующие группы⁶:

I. Литература (включая сказки – как авторские, так и фольклорные).

1) Словацкая:

- *Smrť Jánošíkova* (поэма «Смерть Яношика» Я. Ботто (Ján Botto) – классика словацкой поэзии);
- *Cesta do neznáma* – поэтический сборник современного словацкого поэта М. Миуха (Murko Miuch);
- *Tisícročná včela** (роман «Тысячелетняя пчела» П. Яроша (Peter Jaroš) – классика современной словацкой прозы);
- М. *Kukučín* (классик словацкой прозы);
- Р. О. *Hviezdoslav* (классик словацкой поэзии);

⁶ Здесь и далее результаты эксперимента оформлены следующим образом. Цитаты в пределах одной группы даются в той последовательности, в которой они находятся в перечне, полученном в результате эксперимента. В названии произведения, ставшего источником цитаты, жирным шрифтом выделено слово-стимул. В случае, когда ассоциация является не прямой, а опосредованной (стимул вызвал промежуточную ассоциацию, приведшую к определённой реакции), в скобках даётся дополнительный комментарий. Имена писателей, возникшие как реакция на стимул *читать*, даны курсивом.

- *Dlhý, Široký a Bystrozraký** (популярная словацкая народная сказка «Длинный, толстый и зоркий»);
- *Modrá je dobrá** («Синий – это хорошо», стихотворение классика современной словацкой литературы М. Руфуса (Milan Rúfus) из сборника *Nové modlitbičky*);
- *rekny princ* (красавец-принц – универсальный персонаж народных сказок, которого в принципе можно рассматривать и в мировом контексте);
- *Básne pre mŕtve dievčatá* (сборник Михала Габая (Michal Habaj), современного словацкого поэта).

2) Русская:

- *Puškin* (творчество А. С. Пушкина);
- *Višňový sad* («Вишнёвый сад» А. П. Чехова);
- *Traja bohateri** («Три богатыря» – русская былина, но возможно и влияние знаменитой картины В. М. Васнецова «Богатыри», известной в словацкой среде);
- *Jeden deň Ivana Denisoviča* («Один день Ивана Денисовича» А. И. Солженицына);
- *Mŕtve duše* («Мёртвые души» Н. В. Гоголя).

3) Мировая (кроме русской):

- *Kocúr v čižmách** («Кот в сапогах», сказка Ш. Перро);
- *Discworld* (роман Терри Прачетта, где фигурирует персонаж по имени Mort – Смерть: на слово *смерть* возникла реакция *Prachett*);
- *Hamlet* («Гамлет» У. Шекспира – классическое «Быть или не быть?»);
- *Dievčatko so zápalkami** (сказка Г. Х. Андерсена «Девочка со спичками»);
- *Karkulka**, также *Červená čiapočka* (сказка «Красная шапочка» Ш. Перро, где девочка – главный персонаж);
- *Motýľ* («Бабочка» – одноименный роман Анри Шарьера (Henri Charrière), популярный в Словакии);
- *Bájka o levovi a myši* (басня Эзопа о льве и мыши);
- *Aladin a čarovná lamp** («Волшебная лампа Аладдина» из сказок «Тысячи и одной ночи»; реакция на стимул *ковёр*);
- *Traja mušketeri* («Три мушкетёра» А. Дюма);
- *Traja kamaráti* («Три товарища» Э. М. Ремарка);
- *Traja pátrači* (популярная в Словакии книжная серия Роберта Артура (Robert Arthur) «Три сыщика»);
- *O troch prasiatkach* (сказка «Три поросёнка», пришедшая из английского фольклора);

- *Búrľivé výšiny* (роман Э. Бронте «Грозовой перевал» (Emily Brontë. *Wuthering Heights*), в Словакии входит в школьную программу);
- *Meno ruže** (роман У. Эко);
- *Čakanie na Godota* (пьеса С. Беккета «В ожидании Годо»);
- *Božská komédia* («Божественная комедия» Д. Алигьери);

4) Библия:

- Sinaj (на горе Синай Бог явился Моисею и дал 10 заповедей).

5) Достоверно не установленные источники:

- *Keď nepríde hora k Mohamedovi, musí Mohamed k hore* (Если гора не идёт к Магомету, значит, Магомет пойдёт к горе) – существует несколько версий происхождения ставшего пословицей изречения.

II. Кинематограф (включая мультипликационные фильмы).

1) Чешский (составляет один культурный ареал со словацким):

- *Slunce, seno, jahody* («Солнце, сено, клубника», реж. Зденек Трошка (Zdeněk Troška) – популярная чешская комедия).

2) Мировой:

- *Garfield* («Гарфилд», голливудский мультсериал);
- *Včielka Mája* («Пчёлка Майя», японский мультсериал);
- *Modrá lagúna* («Голубая лагуна», реж. Рендал Клейзер (Randal Kleiser), США);
- *Leví kráľ* («Король-лев», голливудский мультсериал);
- *Kroniky Narnie* («Хроники Нарнии», голливудский цикл фильмов по книжной серии «Нарния»);
- *Sám doma* (комедия «Один дома», реж. Крис Колумбус (Chris Columbus), США).

III. Телесериалы и телепрограммы:

1) Словацкие:

- *Dobre vedieť* («Полезно знать», популярное познавательное-развлекательное шоу);
- *Búrľivé víno* («Ярое вино», популярный телесериал);
- *Partička* («Компашка», популярная развлекательная телепередача).

2) Иностранные:

- *Priatelja* («Друзья», сериал США);
- *Charlie* («Чарли», ситком США).

IV. Песни:

1) Словацкие народные:

– *Vysoký jalovec* («Высокий можжевельник»).

2) Популярные словацкие и чешские песни:

– *Modrá je dobrá* («Синий – это хорошо», стихотворение М. Руфуса (см. в разделе «Литература») положила на музыку группа «Žlutý pes» («Жёлтая собака»), а цитата из того же стихотворения звучит и в другой популярной песне – «ASDKÚ» группы «Heľenine oči» («Хеленины глаза»); обе группы известны в Словакии).

Очевидно, что среди литературных источников преобладает словацкая и мировая классика, входящая в обязательную школьную (а у студентов гуманитарных специальностей также вузовскую) программу, в том числе и русская классическая литература («Мёртвые души», «Один день Ивана Денисовича»). В аудиовизуальной сфере лидирует голливудская кинопродукция (5), на втором месте телесериалы (3), два из которых тоже американские, и лишь потом словацкие сериалы и телепередачи (2). Из художественных фильмов присутствует только один чешский – *Slunce, seno, jahody*. Цитатных ассоциаций на популярные песни практически нет, единственная в данной подгруппе песня является положенным на музыку известным стихотворением Милана Руфуса (см. раздел «Литература»). Присутствует одна ассоциация на народную песню *Vysoký jalovec*, однако, судя по количеству реакций (22), есть все основания предполагать, что прецедентной базой здесь явилась не сама песня как таковая, а её обыгрыш в популярной юмористической телепередаче «Ураган», о чём косвенно свидетельствует популярность телепродукции в целом. Максимальное количество цитатных ассоциаций на один стимул составляет 7, причём практически нет единичных реакций, а наличие двух и более одинаковых реакций уже позволяет говорить об определённой закономерности. Если учитывать только реакции в количестве не менее двух и объединить реакции, отсылающие к одному и тому же произведению (напр., *KOCÚR – v čizmách* и *čizmy*, *BYŤ – Hamlet* и *byť, či nebyť*), то **частотность цитатных ассоциаций по группам** будет выглядеть так:

- а) литература: *Hamlet* – 96; *Kocúr v čizmách* – 60; *Traja mušketerieri* – 59; *Aladín a čarovná lampa* – 56; *Višňový sad* – 48; *Čakanie na Godota* – 40; *Dievčatko so zápalkami* – 33; *Mŕtve duše* – 30; *Traja kamaráti* – 25; *Búrľivé výšiny* – 24; *Modrá je dobrá* – 20; *Dlhý, široký, Bystrozraký* – 18; *Meno ruže* – 16; *Cesta do neznáma* – 8; *Smrť Jánošíkova, Božská*

- komédia, Mohamed – 7; Traja pátrači – 6; Prachett, Karkulka, Tisícročná včela, O troch prasiatkach – 5; Jeden deň Ivana Denisoviča, Sinaj – 4; Traja bohatieri – 3;
- б) кино: Leví kráľ – 48; Modrá lagúna – 26; Včielka Mája – 19; Garfield – 6; Narnia – 4; Sám doma, Slunce, seno, jahody – 2;
- в) телевидение: Búrlivé víno – 102; Dobre vedieť – 40; Priatelja – 8; Partička, Charlie – 3;
- г) песни: Vysoký jalovec – 22.

Как видно из приведённой статистики, среди литературных произведений по частотности лидирует «Гамлет» У. Шекспира (96 реакций), вторую позицию занимает сказка «Кот в сапогах» Ш. Перро (60), общеизвестная как по книге, так и по многочисленным мультипликационным экранизациям, а на третьем месте с отрывом всего в один балл оказались «Три мушкетёра» А. Дюма (59). Любопытно, что в первую тройку не вошло ни одно произведение словацкой литературы. Однако «абсолютным лидером» по количеству реакций (102 из 300 респондентов) явился современный словацкий телесериал *Búrlivé víno*, несмотря на серьёзную конкуренцию в виде программного школьного произведения Э. Бронте *Búrlivé výšiny* (*Wuthering Heights*, в русском переводе «Грозовой перевал»), содержащего в названии тот же стимул (24 реакции).

4. Цитатные ассоциации в Русском ассоциативном тезаурусе

Перечень русских ассоциаций по данным РАТ имеет следующий вид:

- КОТ: Бегемот 5; в сапогах 3; Баюн 1; Матроскин 1; учёный 1;
- СМЕРТЬ: поэта 21; героя 9; под парусом 6; страшна 6; на взлёте 4; вождя 2; не страшна 2; среди айсбергов 2; Тарелкина 2; Хоакина Мурьеты 2; в бою 1; Гобсек 1; Ивана Ильича 1; к лицу 1; коммуниста 1; на выбор 1; на острове 1; пионера 1; чиновника 1;
- БЫТЬ: или не быть 45; человеком 44; не быть 12; Гамлет 6; слыть 3; человек 3; to be 1; богом 1; гражданином 1; русский язык 1; Шекспир 1;
- ДОРОГА: дальняя 28; домой 15; долгая 9; в никуда 8; в облака 5; без конца 4; в дюнах 3; в дюны 2; в жизнь 2; в небо 1; в прекрасное далёко 1; дальняя легка 1; дорога идёт от порога 1;
- ДЕВОЧКА: на шаре 4; интердевочка 3; Маша 3; моя синеглазая 3; шар 3; в автомате 1; и слон 1; Снегурочка 1; с Урала 1;

ХОРОШО: плохо 94⁷; сидим 21; Маяковский 5; поэма 4; в стране Советской жить 2; да не очень 2; не очень 2; жить на свете 1; крошка сын 1; Маяковского 1; на свете жить 1; что такое плохо 1;
ПЧЕЛА: весела 1; весёлая 1; пела и пела 1; песня 1;
ЧИТАТЬ: Библию 2; Гоголя 1; Дюма 1; Кортасар 1; Мопассана 1; Стругацкие 1; Тору 1; Хемингуэя 1; Шекспира 1;
ГОРА: Магомет 28; Магомета 4; Высоцкий 2; не идёт 2; Голгофа 1; и Магомет 1; к Магомету 1; лучше гор могут быть только горы 1; Магометова 1; медная 1; не идёт к Магомету 1; обход 1; пошла к Магомету 1; Сим-Сим 1; Христос 1;
ДЛИННЫЙ: Пеппи Длинный Чулок 1;
ВИШНЁВЫЙ: сад 53;
ВЫСОКИЙ: блондин 57; Высоцкий 4; гражданин 3; блондин в чёрном ботинке 1; дядя Стёпа 1;
БАБОЧКА: ночная 11; крылышками 7; красавица 6; крылышками бяк-бяк-бяк-бяк 2; муравей 2; бек-бек 1; Брэдбери 1; бяк-бяк-бяк 1; к огню 1; крылышками бег-бег 1; крылышками бяк 1; крылышками бяк-бяк 1; крылышками бяк-бяк-бяк 1; крылышками шмяк 1; крылышки 1; крылышком 1; Миронов 1; попрыгунчик 1;
СИНИЙ: туман 12; иней 6; платочек 1; птица 1;
ЛЕВ: Толстой 14; и собачка 4; и заяц 2; Кассиль 2; моська 2; слон 2; бритый 1; и Герасим 1; и осёл 1; из мультфильма 1; король 1; мультфильм 1; Николаевич 1; собачки 1;
КОВЁР: самолёт 112; ковёр-самолёт 2; летающий 1; падишах 1;
ТРИ: толстяка 4; поросёнка 3; сестры 3; товарища 2; апельсина 1; века 1; друга 1; кита 1; колодца 1; тополя 1; тополя на Плющихе 1;
БУРНЫЙ – (отсутствует в РАТ);
ИМЯ: розы 3; звонкое 1; звонкое имя твоё! 1; Козлодой 1; роза 1;
КРАСАВЕЦ: мужчина 48; Карлсон 14
ОДИН: в поле не воин 6; в поле 5; совсем 3; не воин 2; совсем один 2; в поле воин 1; воин 1; ёжик 1; за всех 1; среди врагов 1; стою 1;
ОЖИДАНИЕ: чуда 6; весны 3; чудо 2; любви 1; чего-то 1;
МЁРТВЫЙ: сезон 9;
КОМЕДИЯ – (отсутствует в РАТ).

⁷ При данной ассоциации невозможно разграничить, в каком количестве случаев реакция носит парадигматический характер (антонимия *хорошо* – *плохо*), а в какой связана с названием поэмы В. В. Маяковского «Что такое хорошо и что такое плохо», поэтому мы не исключаем её из ряда цитатных ассоциаций, но и не можем опираться на неё статистически.

По источнику данные ассоциации можно разделить следующим образом⁸:

I. Литература (включая сказки – как авторские, так и фольклорные).

1) Русская литература:

- «Мастер и Маргарита» М. А. Булгаков* (кот Бегемот); здесь стоит отдельно отметить, что, несмотря на известность самого произведения, прецедентной базой мог стать не исходный литературный текст и даже не две киноэкранизации романа, а телесериал В. Бортко, который резко повысил популярность булгаковского шедевра;
- русские народные сказки (кот Баюн);
- «Сказка о царе Салтане», А. С. Пушкин (кот учёный);
- «На смерть Поэта», М. Ю. Лермонтов;
- «Русь изначальная», В. Д. Иванов* («Смерть не страшна, страшна жизнь в неволе») – по данному роману сняты также одноименный художественный фильм (1985) и мультфильм «Детство Ратибора» (1973); возможна также ассоциация с песней «Тёмная ночь» (см. раздел «Песни»);
- «Смерть Тарелкина», А. В. Сухово-Кобылин*;
- «Смерть Ивана Ильича», Л. Н. Толстой;
- «Смерть чиновника», А. П. Чехов;
- «Баранкин, будь человеком!», В. В. Медведев*;
- «Трудно быть богом», братья А. и Б. Стругацкие* (1963) и одноименный фильм А. Германа (2012);
- «Поэт и гражданин», Н. А. Некрасов («Поэтом можешь ты не быть, / Но гражданином быть обязан»);
- «Русский язык» из цикла «Стихотворения в прозе», И. С. Тургенев («Не будь тебя – как не впасть в отчаяние при виде всего, что совершается дома?»);
- «Девочка на шаре» В. Ю. Драгунский;
- «Слон», А. И. Куприн (девочка и слон – главные персонажи);
- поэма «Что такое хорошо и что такое плохо», В. В. Маяковский («Крошка-сын к отцу пришёл...»);

⁸ Далее звёздочкой будут отмечены цитатные ассоциации на литературные произведения, которые популярны как в книжной форме, так и в виде экранизаций (художественных или мультипликационных), что затрудняет определение прецедентной базы. Отнесение источника цитаты к литературе или кинематографу в данном случае основано на практическом опыте носителя русской лингвокультуры и не имеет статистического подтверждения.

- русская народная сказка «Хорошо, да худо» (рефрен «Хорошо, да не очень»);
- сказка «Медной горы хозяйка», П. П. Бажов (цикл «Малахитовая шкатулка»);
- «Вишнёвый сад», А. П. Чехов;
- «Дядя Стёпа», С. В. Михалков («В доме восемь дробь один / У заставы Ильича / Жил высокий гражданин / по прозванию Каланча...»);
- «Муха-цокотуха», К. И. Чуковский («Бабочка-красавица, кушайте варенье! Или вам не нравится наше угощение?»);
- басня «Стрекоза и муравей», И. А. Крылов (стрекоза у двух респондентов приравнена к бабочке и соединена в ассоциативном ряду с муравьём);
- «Опять, как в годы золотые...», А. Блок («Дорога долгая легка...»);
- Лев Толстой (реакция на стимул *лев*);
- «Лев и собачка», Л. Н. Толстой;
- басня «Заяц во хмелю», С. В. Михалков (главные персонажи – лев и заяц);
- Лев Кассиль (реакция на стимул *лев*);
- «Три толстяка», Ю. К. Олеша*;
- «Три сестры», А. П. Чехов;
- «Имя твоё – птица в руке...», Марина Цветаева (строка «...громкое имя твоё»).

2) Русский анекдот:

- «Один, совсем один!»

3) Мировая литература (кроме русской):

- «Смерть героя», Р. Олдингтон;
- «Смерть под парусом», Ч. П. Сноу*;
- «Гобсек», О. де Бальзак (центральный мотив – смерть и отношение к ней героя);
- «Смерть на выбор», Р. Макдональд;
- «Гамлет», У. Шекспир («Быть или не быть?»);
- Сонет 121 У. Шекспира в переводе на русский язык С. Я. Маршака («Уж лучше грешным быть, чем грешным слыть...»);
- «Али-баба и сорок разбойников» (гора Сим-Сим);
- «Пеппи Длинный Чулок», А. Линдгрэн*;
- «И грянул гром...», Р. Брэдбери (с этим рассказом часто связывают т. н. «эффект бабочки»);
- «Синяя птица», М. Метерлинк*;

- волшебные сказки народов мира (ковёр-самолёт) + «Старик Хоттабыч» В. А. Лагина;
- «Три поросёнка» (английская народная сказка);
- «Любовь к трём апельсинам» (сказка К. Гоцци легла в основу одноименной оперы С. Прокофьева);
- «Три товарища», Э. М. Ремарк;
- «Имя розы», У. Эко*;
- «Три мушкетёра», А. Дюма* (девиз «Один за всех и все за одного!»).

4) Библия:

- сюжет о восхождении на Голгофу;
- Христос – само имя ассоциируется с Новым заветом, но поскольку возникло как реакция на стимул *гора*, то может указывать на различные фрагменты Библии, связанные с горами (Нагорная проповедь, восхождение на Голгофу и т. д.).

5) Достоверно не установленные источники:

- «Если гора не идёт к Магомету, значит, Магомет пойдёт к горе» (см. то же в словацком материале, часть 3).

II. Кинематограф (включая мультипликационные фильмы).

1) Российский (советский):

- мультфильм «Трое из Простоквашино» по повести Э. Успенского* (кот Матроскин);
- х/ф «Смерть на взлёте»;
- «Звезда и смерть Хоакина Мурьеты» (рок-опера А. Рыбникова и одноименный фильм);
- многосерийный х/ф «Долгая дорога в дюнах»;
- мультфильм «По дороге с облаками» («Дорога, дорога ведёт от порога...»);
- х/ф «Интердевочка» по повести В. Кунина*;
- х/Ф «Хорошо сидим!»;
- х/ф «Три тополя на Плющихе»;
- мультфильм «Малыш и Карлсон» по повести А. Линдгрена*;
- х/ф «В ожидании чуда»;
- мультфильм «Ёжик в тумане» (ёжик как реакция на стимул *один*);
- х/ф «Свой среди чужих, чужой среди своих»;
- х/ф «Мёртвый сезон».

2) Мировой:

- «Смерть ей к лицу» (реж. Р. Земекис, 1992);

- «Смерть среди айсбергов» (реж. М. Андерсон, 1977);
- «Смерть на острове» (реж. Ф. Сетбон, 2008);
- «Высокий блондин в чёрном ботинке» (реж. И. Робер, 1972).

III. Популярные русские песни:

1) Современная российская эстрада (начиная с 1980-х гг.):

- «Девочка моя синеглазая», Женя Белоусов;
- «Плачет девочка в автомате», Евгений Осин;
- «Ах, эта девушка с Урала», Электронный Мальчик;
- «Хорошо на свете жить», Надежда Кадышева и группа «Золотое кольцо»;
- «Путана», Олег Газманов («...ночная бабочка, ну кто же виноват?»);
- «Синий туман», Вячеслав Добрынин;
- «Старик Козлодоев», Борис Гребенщиков и группа «Аквариум»;
- «Учкудук», ВИА «Ялла» («Учкудук – три колодца»).

2) Песни из популярных фильмов:

- романс «Я, словно бабочка к огню...» (из к/ф «Жестокий романс»);
- «Дорога без конца» (из т/ф «Никколо Паганини»);
- «Прекрасное далёко» (из т/ф «Гостья из будущего»);
- «Вы мой ангел, вы мой идеал...» (из к/ф «Обыкновенное чудо» с бессмертным шедевром Андрея Миронова – припевом «А бабочка крылышками бяк-бяк-бяк-бяк»);
- «Раз пчела в тёплый день весной...» (из к/ф «Зимний вечер в Гаграх»);
- «Нормальные герои всегда идут в обход» (из к/ф «Айболит-66»);
- «Жил да был брадобрей» (из т/ф «Мерри Поппинс, до свидания!»: «...Что же было потом, / Ясно всем, кто со львом знаком: / Стричь его – что играть с огнём! / Продолжать рассказ не будем – / Лев, остриженный как пудель, / Съел беднягу, словно пудинг, / Съел со всем инвентарём»);
- «Три кита» (из к/ф «Трест, который лопнул»);
- «Моей душе покоя нет, опять я жду кого-то» (из к/ф «Служебный роман»).

3) Авторская песня:

- «Лучше гор могут быть только горы», Владимир Высоцкий;
- «Мой приятель-художник», Андрей Макаревич («...Только в них почему-то живёт ожиданье весны, / И весна непременно наступит – а как же иначе?»);
- «Смерть коммуниста», Александр Лаэртский.

4) Песни советского периода (в т. ч. идеологические):

- «Тёмная ночь» («Смерть не страшна, с ней не раз мы встречались в степи...»);
- «Эх, хорошо в стране Советской жить!»;
- «Синий иней», ВИА «Здравствуй, песня!»;
- «Синий платочек», Клавдия Шульженко.

Всего в русских реакциях присутствует 67 отсылок к литературным произведениям на 48 стимулов (в словацких это соотношение составляло 24 отсылки на 50 стимулов), наибольшее количество цитатных ассоциаций на один стимул составляет 17.

Частотность ассоциаций по тематическим группам:

- а) литература: волшебные сказки + «Старик Хоттабыч» (ковёр-самолёт) – 116; «Что такое хорошо и что такое плохо» – 106; «Гамлет» – 65; «Вишнёвый сад» – 53; «Малыш и Карлсон» – 49; «Баранкин, будь человеком!» – 47; «Если гора не идёт к Магомету...» – 39; «На смерть Поэта» – 21; «Один в поле не воин» – 17; Лев Толстой – 15; «Девочка на шаре» – 7; «Муха-Цокотуха» – 6; «Мастер и Маргарита», «Один, совсем один!» – 5; «Дядя Стёпа», «Хорошо, да худо», «Лев и собачка», «Слон и моська», «Три толстяка», «Имя розы», «Имя твоё – птица в руке...» – 4; «Кот в сапогах», сонет У. Шекспира № 121, «Интердевочка», «Маша и медведь», «Стрекоза и муравей», «Три поросёнка», «Три сестры» – 3; «Смерть Тарелкина», «Заяц во хмелю», Лев Кассиль, «Три товарища» – 2;
- б) кино: «Высокий блондин в чёрном ботинке» – 58; «Хорошо сидим!» – 21; «Долгая дорога в дюнах» – 14; «Мёртвый сезон» – 9; «В ожидании чуда» – 8; «По дороге с облаками» – 5;
- в) песни: «Дорога дальняя» – 31; «Вы мой ангел, вы мой идеал» – 19; «Путана», «Синий туман» – 12; «Синий иней» – 6; «Дорога без конца», «Раз пчела в тёплый день весной» – 4; «Лучше гор могут быть только горы», «Девочка моя синеглазая», «Мой приятель-художник» – 3; «Эх, хорошо в стране Советской жить» – 2.

Для русских цитатных ассоциаций характерна яркая связь с песенной культурой (24 ассоциации), в которой, кроме популярной и народной музыки, присутствует типичная для русской культурной среды авторская песня, а также популярные песни из кино. Музыкальные фильмы и многочисленные песни и романсы из кинофильмов занимают заметное место в культурном фоне русских начиная с советского периода, когда возникли многие фильмы, вошедшие в золотой фонд российского

кино. Отсутствие тематической группы «телевидение» не означает, что данная сфера не популярна, просто она не присутствует среди реакций на избранные нами стимулы.

5. Сопоставление словацких и русских цитатных ассоциаций

Русские цитатные ассоциации имеют гораздо более разветвлённую структуру: если число реакций словацких респондентов колеблется в пределах от 1 до 5, то русские реакции на аналогичные стимулы доходят до 17. Однако мы не склонны абсолютизировать данный факт, поскольку масштабы эксперимента несравнимы (300 словацких респондентов, опрошенных на протяжении года, и свыше 11 000 русских респондентов, опрошенных в течение 9 лет). Тем не менее количество словацких респондентов представляется достаточным для отражения общих тенденций и закономерностей, характерных для национальной лингвокультуры.

При сопоставлении результатов становятся очевидными различия в источниках цитатных ассоциаций: в отличие от словацких, в русских цитатных ассоциациях присутствует значительная доля популярных песен, причём исключительно отечественных, и отсутствуют названия телесериалов. Отдельно можно выделить группу песен из популярных кинофильмов, которые прочно связаны с данными фильмами в сознании носителей русской культуры. «Чисто литературная» часть русских цитатных ассоциаций (67 реакций на 48 стимулов) значительно превышает словацкую (24 реакции на 50 стимулов), что косвенно подтверждает литературоцентричность русского языка (см. также Сипко, 2014; Dulebová, 2015).

Любопытно, что на стимул *один* никто из более 11 000 русских респондентов не указал рассказ А. И. Солженицына «Один день Ивана Денисовича», который регулярно возникал у словацких респондентов. Видимо, причина в том, что в Словакии данное произведение входит в обязательную программу средней школы, а в России нет. Зато на тот же стимул русские респонденты ассоциировали общеизвестный анекдот про овдовевшего грузина «Один, совсем один!», что косвенно подтверждает значение смеховой культуры в русской среде и прецедентный характер многих анекдотов (к аналогичным выводам приходили многие исследователи – см., в частности, Архипова, 2013).

Отдельно стоит отметить, что так же, как неотъемлемой частью русского культурного кода стали литература и искусство советского периода (особенно кино), в словацкий культурный код прочно вошли чешские

произведения периода Чехословакии как совместное культурное наследие обоих народов. В нашем эксперименте чешский кинематограф представлен комедией *Slunce, seno, jahody*.

Заключение

Результаты сопоставления русских и словацких цитатных ассоциаций, с одной стороны, подтверждают, что литературоцентричность русской лингвокультуры пока не утрачена, а с другой стороны, указывают на тенденцию смещения акцента с литературы на кинематограф и аудиовизуальные жанры массовой культуры (телепрограммы, популярные песни и т. д.). Эта тенденция является общей, но более ярко она проявляется в словацкой языковой среде, находящейся под большим влиянием аудиовизуальной продукции (в значительной степени иностранного происхождения).

Кроме того, на основании сопоставления русских и словацких цитатных ассоциаций можно сделать следующие предварительные выводы.

При очевидной литературоцентричности русского языка по сравнению со словацким в нём обнаруживаются тенденции перехода от элитарной культуры к массовой и смещения акцента с литературы на аудиовизуальные жанры, что полностью соответствует общим тенденциям развития русского языка на современном этапе (ср. Журавлёв, 1982; Валгина, 2003; Кронгауз, 2014; Нецименко, 2003 и др.).

Прецедентные феномены национального характера, или *национально-прецедентные феномены* (термин В. В. Красных), специфичные для конкретного народа и его культуры, часто являются ключом к пониманию культурного кода, не последнее место в котором занимает и литература. Поэтому цитатные ассоциации, совмещая в себе прецедентность и интертекстуальность, являются уникальным средством отслеживания связей между индивидуальным человеческим сознанием и общенациональной (и – шире – мировой) культурой, позволяя проследить не только конкретные интертекстуальные связи, но и динамику общих культурных тенденций.

ЛИТЕРАТУРА

- АРХИПОВА, А. С.: *«Штирлиц шёл по коридору...»: Как мы придумываем анекдоты*. Москва: РГГУ, 2013. 156 с. ISBN 978-5-7281-1353-9.
- БЕЛЯНИН, В. П.: *Психолингвистические аспекты художественного текста*. Москва: Наука, 1988. 126 с. Без ISBN.

- ВАЛГИНА, Н. С.: *Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие для студентов вузов*. Москва: Логос, 2003. 304 с. ISBN5-94010-092-9.
- ВАСИЛЬЕВ, А. Д.: *Интертекстуальность: прецедентные феномены: учебное пособие для вузов*. 2-е изд., стер. Москва: Флинта – Наука, 2015. 342 с. ISBN 978-5-9765-1591-8.
- ВОРОЖЦОВА, О. А.: *Прецедентные имена в российской и американской печати*. In: Известия Уральского государственного университета, № 45, 2006, с. 222 – 229. ISSN 2073-1019.
- ГУДКОВ, Д. Б.: *Прецедентное имя в когнитивной базе современного русского (результаты эксперимента)*. In: Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. Ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: Филология, 1998. Вып. 4, с. 82 – 93. ISBN 5-7552-01-11-0.
- ЖУРАВЛЁВ, В. К.: *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции*. Москва: Наука, 1982. 328 с. Без ISBN.
- КРАСНЫХ, В. В.: «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с. ISBN 5-94244-004-2.
- КРОНГАУЗ, М. А.: *Русский язык на грани нервного срыва. 3D*. Москва: Corpus, 2014. 480 с. ISBN 978-5-271-37661-0.
- ЛЕОНТЬЕВ, А. А.: *Общие сведения об ассоциативных нормах*. In: Словарь ассоциативных норм русского языка. Под ред. А. А. Леонтьева. Москва: Наука, 1977. Без ISBN.
- ЛЭС – *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с. ISBN 5-85270-031-2.
- МАРТИНОВИЧ, Г. А.: *Вербальные ассоциации в ассоциативном эксперименте*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского ун-та, 1997. 72 с. Без ISBN.
- НЕЩИМЕНКО, Г. П.: *Языковая ситуация в славянских странах*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2003. 279 с. ISBN 5-02-032663-1.
- НОРМАН, Б. Ю.: *Лексические ассоциации как составная часть языковой картины мира (на русском и белорусском материале)*. In: Корина, Н. Б. и колл.: Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка. Нитра: УКФ, 2014, с. 69 – 103. ISBN 978-80-558-0702-7.
- СИПКО, Йозеф: *Прецедентные имена в позиции оценочных средств*. Prešov: Prešovská univerzita, 2014. 265 s. ISBN 978-80-555-0910-5.
- СУПРУН, А. Е. – КЛИМЕНКО, А. П. – ТИТОВА, Л. Н.: *Типология ассоциативных структур и изучение лексики*. In: Русский язык в национальной школе, № 3, 1974, с. 5 – 17. ISSN 0131-6141.
- УЛЬЯНОВ, Ю. Е.: *Психоллингвистика (с приложением латышского и русского ассоциативных словарей)*. Рига: Улей, 1999. 280 с. ISBN 9984-9291-6-7.
- ЮРИЦОВА, М.: *Отображение национальных особенностей в ассоциативном эксперименте (руско-словацкий план)*. In: Язык как система и деятельность – 6. Ростов-на-Дону: Издательство ЮФУ, 2017, с. 93 – 95. ISBN 978-5-9275-2478-5.

DULEBOVÁ, I.: *Precedentné fenomény súčasného ruského jazyka: interkultúrny a lingvodidaktický aspekt*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015. 149 s. ISBN 978-5-9765-0273-4.

ИСТОЧНИКИ

Русский ассоциативный словарь. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. В 3-х частях, 6-ти книгах. Ю. Н. Караулов – Ю. А. Сорокин – Е. Ф. Тарасов – Н. В. Уфимцева – Г. А. Черкасова. Кн. 1, 3, 5. Прямой словарь: от стимула к реакции. Книга 2, 4, 6. Обратный словарь: от реакции к стимулу. Москва: 1994, 1996, 1998.

Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Ю. Н. Караулов – Г. А. Черкасова – Н. В. Уфимцева – Ю. А. Сорокин – Е. Ф. Тарасов. Т. I. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов. Москва: АСТ-Астрель, 2002. 784 с. Т. II. От стимула к реакции: Более 100 000 реакций. Москва: АСТ-Астрель, 2002. 992 с.

ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И ОЦЕНИВАНИЕ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ А. С. ПУШКИНЫМ

Елена Рядчикова – Мира Хачемизова

LANGUAGE REPRESENTATION AND EVALUATION OF INTELLECTUAL ABILITIES BY A. S. PUSHKIN

Abstract: The present article explores the creative work of the great Russian poet and writer Alexander Pushkin as a thinker who regarded language as an expression of ideas. The author investigates the peculiarities of lingual thinking and reflection of positive and negative evaluations of the speculative powers of people. The author notes a certain paradoxical ability of A. Pushkin to highly evaluate idea, mental abilities and persistent mental work, he gives preference to feelings that are sincerely expressed impulsively. Pushkin considers that it is not enough for a person to have intellect. It is also necessary for a person to have good breeding, sensitivity and a broad outlook. That is why such lexemes that indirectly denominate intellectual operations as "to foresee" and "to forget oneself" appear to be opposed contextually. The idea and its evaluations is often rendered by A. Pushkin with the help of intensifiers, zeugma, metaphor, image pictures as well as by means of semantics of verbs of mental action and modality. A. Pushkin proves that human speech directly reflects his intellectual abilities.

Key words: A. S. Pushkin, idea, artistic thinking, language, means of language, evaluation

Великий Пушкин предстаёт перед нами не только как создатель современного русского литературного языка и литературы в целом, но и как глубокий серьёзный мыслитель, целеустремлённый труженик, постигая ментальные усилия которого, мы можем развивать и своё собственное сознание и мышление, насыщать свою речь мыслительным содержанием, делать её ёмкой, интеллектуально выверенной, интересной, расставлять правильные акценты на оценочной шкале «ум – глупость».

Его художественное мышление – образное, высокохудожественное, провидческое – парадоксальным образом достигает гармонии, отражая и объединяя парадоксы. Философское мышление явлено в постановке и попытках решить основные вопросы бытия, поисках смысла жизни, стремлении проникнуть разумом в глубь вещей и явлений. Пушкин не тяготел ни к западничеству, ни к славянофильству, но в своём творчестве отразил и то, и другое, как отразил и высокую государственную зрелость, стал серьёзнейшим объединяющим началом для русских

людей. Поэт пытался найти общий язык с властью, ратуя за медленные постепенные преобразования. Национальное мышление классика сделало его образцом русской жизни, русской души, русского творчества, русского языка. Создавая высокохудожественные примеры обращения с народным литературным наследием, Пушкин более всего ценит в нём разумность. Историческое мышление Пушкина объёмлет и создаёт поддержку всему положительному, что было в историческом опыте России, в ментальности и языке её людей. Отвергая подражание Западу, он ратует за самобытность нашего государства и за свободного человека в нём. Христианское мышление Пушкина, просветлённого духом, тоже неоспоримо, он положил начало художественно-философскому осмыслению большого числа масштабных религиозно-нравственных идей и художественно-эстетических проблем, что во многом было обращено в будущее. В языковом мышлении А. С. Пушкина сфокусировались и нашли отражение и все другие типы его мышления. Он сумел проанализировать все разновидности языка, имевшие место на протяжении истории Руси, и гениально объединив их, продемонстрировал уверенность в счастливой судьбе русского языка. Назначение языка Пушкин видел в выражении мысли.

Пушкин высоко оценивал роль мысли и слова для каждого отдельного человека и человеческой цивилизации в целом. Мысли (в первую очередь) и чувства – цель его жизни:

Но не хочу, о други, умирать;
Я жить хочу, чтоб мыслить и страдать («Элегия»);
Блажен, кто знает сладострастье
Высоких мыслей и стихов! («Жуковскому»).

Поэтому мысль, по Пушкину, – то, что главнее самой жизни, она свободна и бесконечна, богата непредсказуемыми поворотами, извилинами, нюансами:

«...Страшно
Ума лишиться! Легче умереть...» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 225).

«Мысль отдельно никогда ничего нового не представляет; мысли же могут быть разнообразными до бесконечности» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 235).

«Мысль! Великое слово! Что же и составляет величие человека, как не мысль! Да будет же она свободна, как должен быть свободен человек...» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 235).

Поэт передаёт свой восторг перед умом царя Петра Великого, «мощного властелина судьбы», «уздой железной» Россию поднявшего «на дыбы»:

Какая дума на челе!
Какая сила в нём сокрыта!..

На берегу пустынных волн
Стоял он, дум великих полн...
И думал он... («Медный всадник»).

Классик даёт любому из нас действенный «рецепт» развития мыслительной способности и говорит, что делать это можно, получая удовольствие: «Следовать за мыслями великого человека есть наука самая занимательная» (А. С. Пушкин // Энциклопедия Мудрости. Афоризмы 2000, с. 666).

Умный человек всегда обращает внимание на способ выражения, которым передаётся мысль. Такой человек неизменно будет строг к отбору лексики, к языковым приёмам. Поэт укоряет тех, кто стремится к заимствованным словам, осуждает непатриотичность речи многих русских людей, иронизирует по поводу их ума:

Сокровища родного слова, –
Заметят важные умы, –
Для лепетания чужого
пренебрегли безумно мы.
Мы любим Муз чужих игрушки,
Чужих наречий погремушки,
А не читаем книг своих... (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 40).

Очевидно, что для Пушкина язык и мысль – вещи взаимосвязанные, взаимозависимые, взаимодополняемые. Одно без другого существовать они не могут, язык призван выражать и формировать мыслительные процессы. Именно поэтому он утверждает: «Чем богаче язык выражениями и оборотами, тем лучше для искусного писателя» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 39).

Пушкин формулирует смысл деятельности писателя через посредство картин образного мышления, их осмысливания, пропускания через себя, свои мысли и переложение для других людей: «Вдохновение есть расположение души к живому приятию впечатлений, следовательно,

к быстрому соображению понятия, что и способствует объяснению оных» (А. С. Пушкин // Энциклопедия Мудрости. Афоризмы 2000, с. 664).

Писатель, поэт обязан быть большим мыслителем, тщательно и упорно работать над усовершенствованием своих творений: «Точность и краткость – вот первые достоинства прозы. Она требует мыслей и мыслей – без них блестящие выражения ни к чему не служат» (А. С. Пушкин // Энциклопедия Мудрости. Афоризмы 2000, с. 666).

Чтобы стать мыслителем, писатель должен быть хорошо образованным, развитым всесторонне, иметь широкий кругозор: «Односторонность в писателе доказывает односторонность ума, хотя, может, быть, и глубокомысленного» (А. С. Пушкин // Энциклопедия Мудрости. Афоризмы 2000, с. 666).

То есть глубокомысленность, по Пушкину, – ещё не признак большого ума, и даже много размышляющий человек может иметь узкий кругозор, оказаться скудоумным.

Думы, воображение, плоды мечты – источник творческого начала настоящего поэта, писателя:

...а я пред ним читаю
Иль думы долгие в душе моей питаю.
И забываю мир – и в сладкой тишине
Я сладко усыплен моим воображеньем,
И пробуждается поэзия во мне...
И мысли в голове волнуются в отваге,
И рифмы лёгкие навстречу им бегут,
И пальцы просятся к перу, перо к бумаге.
Минута – и стихи свободно потекут («Осень»).

Вместе с тем, при всей неоспоримости долженствования развития умственных способностей и возможностей, поэт нередко отдаёт предпочтение не им, а эмоциям и чувствам: эмоциональный, живо откликающийся на окружающее человек, тонко чувствующий, для него приятнее, предпочтительнее трезвого расчёта, холодной логики:

Но жалок тот, кто всё предвидит,
Чья не кружится голова,
Кто все движенья, все слова
В их переводе ненавидит,
Чьё сердце опыт остудил
И забываться запретил! (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 237).

Мысль здесь называется опосредованно – в таких лексемах, называющих мыслительные операции, как «предвидеть» и «забываться». Они в данном случае контекстуально противопоставлены Пушкиным, в них содержится оценка: если всё предвидеть – это жалкая участь, то способность забываться, действовать под напором чувств поэтом не только оправдывается, но и приветствуется. Тот, кто действует импульсивно, отдаётся порывам чувств, очевидно, в представлении классика, – более искренний, естественный, натуральный, настоящий, нежели индивид, тормозящий себя, осторожный, всё взвешивающий. Такой человек кажется ненастоящим, фальшивым, носящим маску, за которую невозможно пробиться. Такие люди менее понятны поэту, они вызывают недоверие.

Может быть, той же логикой объясняется и известное пушкинское высказывание, которое на первый взгляд представляется парадоксом для строгого стилиста, создателя современного русского литературного языка, каким и был Александр Сергеевич: если в мыслительном процессе допустимы некоторые сбои, отступления от определённых рамок, канонов, то таким же образом может выглядеть и средство его выражения:

Как уст румяных без улыбки,
Без грамматической ошибки
Я русской речи не люблю! (А. С. Пушкин // *Мудрость России* 2005, с. 41).

Ум – без чувства, уместности, такта – может и раздражать, и стать источником иронии, едкой сатиры, эпиграммы:

Нет ни в чём вам благодати;
С счастьем у вас разлад:
И прекрасны вы некстати,
И умны вы невпопад.

Первое четверостишие следующего стихотворения наполнено возвышенными словами с положительной модальной окраской, разум и мудрость освещают и направляют героя (кому посвящено стихотворение – неизвестно):

Ты просвещением свой разум осветил,
Ты правды чистый свет увидел,
И нежно чуждые народы возлюбил,
И мудро свой возненавидел.

Однако дальнейший контекст перечёркивает положительную оценку и выявляет обличительную позицию автора:

Ты руки потирал от наших неудач,
С лукавым смехом слушал вести,
Когда полки бежали вскачь
И гибло знамя нашей чести («Ты просвещением свой разум осветил»).

Мысль способна быть крамольной, за неё можно получить упрёк и даже кару:

Проклятый бес! Как? И в моих руках
Осмелился ты думать о женах!.. («Гавриилиада»).

Поэтому мысль должна быть кристально чистой:

Никому
Отчёта не давать, себе лишь самому
Служить и угождать; для власти, для ливреи
Не гнуть ни совести, ни помыслов, ни шеи («Из Пиндемонти»).

Здесь использован приём зевгма: друг на друга накладываются словосочетания в переносном значении («не гнуть ни совести, ни помыслов») и фразеологизм («не гнуть шею»), употребляющийся как в прямом, так и в переносном значении (не унижаться, раболепствовать, заискивать). В таком контексте пушкинские окказиональные сочетания «не гнуть совесть» и «не гнуть помыслы» становятся вполне понятными, в частности, «гнутые помыслы» – значит, помыслы искривлённые, отошедшие от прямой – честной, бескорыстной линии.

Мысль – начало всех начал. Эта идея, активно поддерживаемая Пушкиным, перекликается с гётевским озарением Фауста: «В начале было слово? Нет, в начале мысль была!».

Мысль поэтическая у Пушкина эмоционально окрашена, чувственно напряжена. Поэтому так часто мыслительный процесс поэта оязыковлён посредством понятий «мечта» и «грёза», как, например, в стихотворении «Разговор книгопродавца с поэтом»: «Мечтанья тайного отрады», «Самолюбивые мечты», «... в жертву им свободы Мечтатель уж не принесёт».

И тяжким, пламенным недугом
Была полна моя глава;
В ней грезы чудные рождались.

В этом стихотворении мыслительные процессы, творчество поэта рисуются с помощью слов-интенсификаторов, показывая мир возвышенный и вдохновенный: «надеждами богатый», «пир воображения», «Там доле яркие виденья, С неизъяснимою красой, Вились, летали надо мной», «Всё волновало нежный ум», «Души высокие созданья», «гордый ум», «Кого восторгом чистых дум / Боготворить не устыдился», «Кипит, бурлит воображенье». Посредством этих квалификаций и поэтических номинаций создаются многомерность поэтического текста и поэтическая модальность. «Пламенный восторг» – это метафора пушкинского поэтического восприятия. «Будить мечту сердечной силой» (стихотворение «Прощание») – предназначение любовной лирики.

Мечты поэта – о любви, о предмете воздыханья, и мечты эти по-разному окрашиваются Пушкиным: они могут быть девственно чистыми, а могут быть и дерзкими. Сравним:

Я твой по-прежнему, тебя люблю я вновь
И без надежд и без желаний.
Как пламень жертвенный, чиста моя любовь
И нежность девственных мечтаний («На холмах Грузии...»);

В последний раз твой образ милый
Дерзаю мысленно ласкать... («Прощание»).

Вообще мечтам Пушкин уделяет огромное внимание. Например, в одном только стихотворении «К Юдину» слово «мечты» употребляется восемь раз; кроме того, присутствуют опосредованные, метафорические названия этого мыслительного действия, сравнения: «мне видится моё селенье», «везде со мною образ твой», в мечтах «тебя я вижу пред собой», «ношусь на крыльях я мечты». Мечта для поэта зачастую способна материализоваться, опредмечиваться, так как очень часто вместо слов «я мечтаю» он употребляет «я вижу», «мне видится» и даёт детальное описание этого ментального действия так, как если бы он действительно наблюдал его воочию. Мечту Пушкин оценивает как «младых певцов удел», абсолютизирует её ценность, восклицая: «В мечтах все радости земные!»

Мысленные образы как бы оживают под пером поэта, когда он «мыслью бродит»:

Но и в дали, в краю чужом
Я буду мыслию всегдашней
Бродить Тригорского кругом,
В лугах, у речки, над холмом,
В саду под сенью лип домашней («П.А. Осиповой»).

Ещё одним доминантным центром лирики Пушкина, его внутреннего мира, одной из главных ценностей зрелого поэта является такой мыслительный процесс, как память, воспоминания:

Прошли за днями дни, сокрылось много лет.
Где вы, бесценные созданья?
Иные далеко, иных уж в мире нет,
Со мной одни воспоминанья («На холмах Грузии...»).

Память поэт нередко ставит выше реальности. Например, столичный шум вызывает тревогу и грусть, а воспоминания о красавице, олицетворяющей собой столицу и столичную жизнь, – спокойны и приятны:

Гонимый рока самовластьем
От пышной далеко Москвы,
Я буду вспоминать с участием
То место, где цветёте вы.
Столичный шум меня тревожит;
Всегда в нём грустно я живу,
И ваша память только может
Одна напоминать Москву («В альбом»).

Как ни странно, но и обман Пушкин предпочитает правде:

Ах, обмануть меня не сложно:
Я сам обманываться рад! («Признание»).

Стихотворению «Герой» он предпосылает философский эпиграф: «Что есть истина?», но завершает его отнюдь не нахождением её:

Тьмы низких истин мне дороже
Нас возвышающий обман...

Противоположность ума – глупость и сумасшествие, безумие. Поэт-мыслитель сокрушается по поводу неразумности соотечественников, чинуш и создаваемых ими законов, нечестных газетчиков, вечно сонных академиков и глупых литераторов:

Дай Бог, чтоб милостию неба
Рассудок на Руси воскрес;
(Давно он, кажется, исчез) («Из письма к В.Л. Пушкину»).

Пушкин оправдывает глупость только в одном случае: если разума лишает сильная настоящая любовь; только она может затормозить бег и силу мыслительных способностей: «Но я, любя, был глуп и нем» (А. С. Пушкин // Энциклопедия Мудрости. Афоризмы 2000, с. 665).

Впрочем, это явление временное, имеющее возвратную силу:

Прошла любовь, явилась муза,
И прояснился тёмный ум («Евгений Онегин»).

Глупость, так же, как и ум, проявляется в речевой деятельности человека. Значит, слово есть маркер мыслительных способностей, неумелое владение им отражает слабость мыслительных способностей. Пушкин доказывает, что речь человека, выражаясь современным языком, есть портрет его интеллекта:

«Глупость же человека оказывается или из его действий, или из его слов» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 238).

«Повторённое острое слово становится глупостью» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 235).

«Глупость осуждения не столь заметна, как глупая хвала» (А. С. Пушкин // Мудрость России 2005, с. 238).

И снова рецепт:

Хвалу и клевету приемли равнодушно
И не оспаривай глупца («Памятник»).

Эти слова, ставшие крылатыми, цитируются и по сей день как совет всегда и во всём сохранять чувство собственного достоинства, хранить верность своим принципам и убеждениям.

Создаётся впечатление, что к глупости поэт относится гораздо более отрицательно, чем к полному безумию. Так, в стихотворении «Не дай мне Бог сойти с ума» он делится такими мыслями:

Не то, чтоб разумом моим
Я дорожил; не то, чтоб с ним
Расстаться был не рад
– нет, тогда он слился бы с природой, стал бы счастливым, вольным и сильным, таким же, как воздушный вихрь, как ураган. Но это было бы дикое счастье одиночки, пустытника, а социум с такими «счастливыми» поступает иначе: умалишённых изолируют от общества и делают всеобщим посмешищем:

Да вот беда: сойди с ума,
И страшен будешь, как чума,
Как раз тебя запрут,
Посадят на цепь дурака
И сквозь решётку, как зверька,
Дразнить тебя придут.

Иное дело – человек ограниченный, не взрастивший свой ум, тот, кто способен обходиться примитивным набором качеств. О таких Пушкин говорит с иронией, а то и с презрением и осуждением:

Мы почитаем всех нулями,
А единицами — себя;
Он чином от ума избавлен... («Евгений Онегин»).

В заключение отметим, что в отношении к словам, репрезентирующим ментальные процессы, Пушкин по правилам языка XIX века не дифференцирует причинные и целевые предлоги: собственно целевой предлог *ДЛЯ* употребляется им и для обозначения причины (в современных словарях данная функция уже не зафиксирована):

Он бродящие ночлеги
И проказы старины

Позабыл для сельской неги
И домашней тишины («Цыганы»).

На причинность данной конструкции указывает семантика глагола ментального действия «забыть/позабыть» – «утратить из памяти, перестать помнить». Этот глагол обозначает непроизвольный процесс, неконтролируемое действие, цель же предполагает наоборот – контролируемость действия.

Выводы

Итак, Пушкин высоко оценивал роль мысли как начала всех начал и слова – для каждого отдельного человека и человеческой цивилизации в целом. Мысли и чувства, их описание – цель его жизни. В языковом мышлении поэта мысль – главнее самой жизни, она свободна и бесконечна, богата непредсказуемыми поворотами, извилами, нюансами, разнообразна до бесконечности, именно мысль составляет величие человека. Писатель, поэт обязан быть большим мыслителем, тщательно и упорно работать над усовершенствованием своих творений, а для этого он должен быть хорошо образованным, развитым всесторонне, иметь и широкий кругозор, и тонкую чувствительную натуру, иначе он, даже много размышляющий, может оказаться скудоумным или вызывать неприязнь из-за своей бесстрастности, холодности. Мысль поэтическая у Пушкина эмоционально окрашена, чувственно напряжена. Ум – без чувства, уместности, такта – и раздражает, и становится источником иронии поэта, едкой сатиры, эпиграммы.

Источник творческого начала настоящего поэта, писателя – его думы, воображение, плоды мечты. При этом мысль должна быть возвышенной, чистой, а за крамольную мысль можно получить упрёк и даже кару. Вместе с тем, в любовной лирике мечты окрашиваются Пушкиным по-разному: они могут быть девственно чистыми, а могут быть и дерзкими.

В богатейшем лексиконе Пушкина мысль нередко названа опосредованно, особенно часто – с помощью таких лексем, как «предвидеть» и «забываться». Они могут контекстуально противопоставляться Пушкиным, в них содержится оценка, присутствуют метафорические названия мыслительного действия, сравнения. Мечта для поэта зачастую способна материализоваться, опредмечиваться, так как очень часто вместо слов «я мечтаю» он употребляет «я вижу», «мне видится» и даёт детальное описание этого ментального действия так, как если бы он действительно наблюдал его воочию.

Ещё одним доминантным центром лирики Пушкина, его внутреннего мира, одной из главных ценностей зрелого поэта является такой мыслительный процесс, как память, воспоминания; они зачастую бывают даже более ценны, чем реальность. Обман поэт также приветствует, но при условии, что он делает человека лучше, возвышеннее.

Людей примитивных, не желающих работать над собой, не стремящихся к развитию, Пушкин осуждает, презирает. Оправданием глупости может служить лишь одно – настоящая сильная любовь, способная вызвать затмение рассудка.

Пушкин настойчиво проводит идею о том, что мыслительные возможности и способности человека проявляются в его речи, а неумелое владение словом отражает слабость интеллекта.

ЛИТЕРАТУРА

Мудрость России. Афоризмы / авт.-сост. А. Ю. Кожевников, Т. Б. Линдберг. Санкт Петербург: Издательский Дом «Нева», 2005. 544 с. ISBN 5-7654-4422-9.

Энциклопедия Мудрости. Афоризмы. Москва: Издательство «РОССА», 2000. 814 с.

KONFRONTAČNÁ ANALÝZA SLOVENSKO-SLOVINSKÝCH MEDZIJAZYKOVÝCH HOMONÝM: POHOVOR – POGOVR, ROZHovor – RAZGOVOR¹

Alica Ternová

CONFRONTATIONAL ANALYSIS OF SLOVAK-SLOVENE INTERLINGUAL HOMO- NYMS: *POHOVOR – POGOVR, ROZHovor – RAZGOVOR*

Abstract: The paper analyses two pairs of Slovak-Slovene interlingual homonyms: slk *pohovor* – sln. *pogovor* a slk. *rozhovor* – sln. *razgovor*. These lexemes are synchronically motivated lexical pairs of prefixal deverbatives which are almost identical in their form (differences are caused by a different development of phones) whereas their meanings vary. The confrontational analysis performed using methods of componential analysis defines distinctive semantic signs which differentiate the meanings of the components of the pair and cause a formation of interference in bilingual practice. By a complex analysis it is also possible to discover whether the different modification of word-forming basis by a prefix is an initiator of a development of interlingual homonymy in the analyzed cases.

Keywords: Slovak language. Slovene language. False friends. Interlingual homonymy. Prefixes

Medzijazyková homonymia je termín, ktorý v slovenskej jazykovede označuje formálno-sémantický vzťah dvoch (alebo aj viacerých) lexém prislúchajúcich dvom jazykovým systémom. Tento vzťah je charakteristický úplnou alebo čiastočnou zhodou vo výrazovom pláne a diskrepanciou v pláne obsahu. Popri pojme medzijazyková homonymia sa v slovanskej lingvistiky používajú aj termíny zradné slová (false friends), aproximanty, lexikálne paralelizmy a iné. Medzijazykové homonymá sú jedným zo zdrojov negatívneho transferu (interferencie) pri preklade, bilingválnej komunikácii či pri osvojení si cudzieho jazyka. Prístup k skúmaniu medzijazykovej homonymie je preto predovšetkým pragmatický a vrcholí tvorbou slovníkov ako praktických príručiek pre študentov, učiteľov a prekladateľov. Nazdávame sa však, že zameraním sa na hĺbkové sémantické štruktúry a analytickým prístupom k medzijazykovej homonymii je možné skúmať sémantický vývin v príbuzných jazykoch a špecifické spôsoby odrazu mimojazykovej reality v nich.

V štúdií sa zaoberáme synchronne motivovanými (substantívne deverbatíva) homogénnymi (majú spoločný etymón) párami medzijazykových

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu UGA III/24/2017 Slovensko-slovinská interlingválna homonymia.

homonym, a to slk. **pohovor** – sln. **pogovor** a slk. **rozhovor** – sln. **razgovor**. Vzhľadom na to, že sa významovo prelínajú a v istom zmysle dokonca krížia, je nutné zaoberať sa oboma dvojicami zároveň. Práve sémantické prelínanie či kríženie spôsobuje v komunikačnej praxi alebo pri učení sa jedného z jazykov ako cudzieho nedorozumenia a interferenciu. Na presnejšie rozlíšenie významov a konkrétnejšie určenie vzťahu medzi nimi je užitočné používať metódy komponentovej analýzy a hľadať dištingtívne sémantické komponenty, ktorými sa členy páru od seba odlišujú. Napriek tomu, že ide o synchronne pozorovateľný jav a zreteľnú motiváciu, treba brať do úvahy aj divergentný sémantický vývin na diachrónnom pláne a tiež vonkajšie vplyvy, ktoré potenciálne stoja za zmenou významov.

Z aspektu procesu slovotvorby v príbuzných jazykoch medzijazykovú homonymiu spôsobujú rovnaké predpony alebo prípony, pomocou ktorých sa odvodzujú slová od rovnakého základu, najčastejšie slovesného, a ktoré z dôvodu svojej polysémickosti a polyfunkčnosti odlišne modifikujú význam slova (Vaňko, 2003, s. 30). Cieľom našich analýz je zistiť, či vzťah medzijazykovej homonymie pri skúmaných lexikálnych pároch vznikol práve týmto spôsobom.

POHOVOR – POGOVOR

Podľa J. Vaňka (2003, s. 30) medzijazykovú homonymiu spôsobujú najmä predpony nesúvisiace s predložkami (oproti predložkovým). Z našich prípadov predpona *roz-/raz-* etymologicky nesúvisí s predložkou a predpona *po-* je, naopak, predložková. Substantíva slk. *pohovor* a sln. *pogovor* vznikli od perfektív – slk. *pohovoriť (si)*, sln. *pogovoriti se*, pri ktorých predpona *po-* modifikuje význam slovesa v zmysle obmedzeného, krátkeho trvania deja (*Slovník slovenského jazyka*, SSJ, 1963), resp. vykonanie slovesného deja v malej miere (Marićová, 2008, s. 49). V slovinčine je však pri týchto slovesách a deverbatívach čiastočne desémantizovaná. Sémantická modifikácia predponou v tomto zmysle nie je synchronne silne uvedomovaná. Ohraničenosť, resp. krátkodobosť je naopak synchronne silnejšie uvedomovaná pri slovenskom deverbatíve slk. *pohovor*, ale aj v jeho motivante slk. *pohovoriť si*. *Pogovoriti se (porozprávať sa)* je v slovinčine spolu so sekundárnym imperfektívom sln. *pogovarjati se (rozprávať sa)* centrálnym slovesom hovorenia v rámci podskupiny vyjadrujúcej výmenu informácií medzi dvomi skupinami účastníkov komunikácie (Ledinek, 2014, s. 2011). V slovenčine sú v tejto skupine centrálné slovesá *rozprávať sa* a *porozprávať sa*.

Pre lepšie znázornenie uvádzame prvý pár lexém s ich významami v nasledujúcej tabuľke. Výklady sú prevzaté z *Krátkeho slovníka slovenského*

jazyka (KSSJ, 2003) a zo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ, 2014) so skrátenou dokladovou časťou. Slovinský výklad je doplnený autorkiným prekladom.

slk. pohovor (KSSJ)	sln. pogovor (SSKJ)
1. rozhovor, ktorého cieľom je zistiť niečie vedomosti, názory ap.: prijímací p.	1. izmenjava mnenj, misli: pogovor se pretrga, se začne; duhovit, glasen, sproščen pogovor; odprt pogovor, spremeniti predmet pogovora; udeleženci pogovora, telefonski pogovor (slk. <i>výmena názorov, myšlienok: rozhovor sa preruší, začne; duchaplný, hlasný, uvoľnený rozhovor; účastníci rozhovoru, telefonický rozhovor</i>)
2. zried. beseda, debata: družný p.	2. nav. mn. uradna izmenjava mnenj, stališč: pogovori med predsednikoma potekajo v prijateljskem vzdušju; mirovni pogovori (slk. obyč. mn. <i>oficiálna výmena názorov, postojov: rozhovory/rokovania medzi prezidentmi prebiehajú v priateľskej atmosfére; mierové rokovania</i>)

Rozdiel medzi lexiami v oboch jazykoch predstavuje aj prítomnosť/neprítomnosť sémy „oficiálnosť rozhovoru“ (vzhľadom na to sú lexie v tabuľke vyznačené rovnakou farbou) a tiež prítomnosť/neprítomnosť sémy „symetria rozhovoru“. Dominantným významom slk. *pohovor* je totiž „rozhovor, ktorého cieľom je zistiť niečie vedomosti“ (KSSJ), v ktorom jeden z aktérov rozhovoru je nadradený, v komunikácii dominuje. Lexikálny význam deverbatíva *pohovor* je oproti slovotvornému významu špecializovaný, zúžený. Obe lexie sln. *pogovor* sú však charakterizované symetriou dialógu, rovnocennou úlohou oboch/všetkých aktérov rozhovoru. Dá sa povedať, že pri tomto páre ide o relatívne kríženie primárnych a sekundárnych lexií. Sémantickým ekvivalentom sekundárnej slovenskej lexie by mohla byť primárna slovinská, no úplnej sémantickej ekvivalentnosti druhého medzijazykového páru bráni dištinktívna séma „asymetria rozhovoru“.

slk. **pohovor**

1. oficiálny, **asymetrický**

2. neoficiálny, symetrický

sln. **pogovor**

1. neoficiálny, symetrický

2. oficiálny, symetrický

ROZHOVOR – RAZGOVOR

V nasledujúcej tabuľke uvádzame druhý pár lexém. Výklady sú prevzaté z KSSJ (2003) a zo SSKJ (2014) so skrátenou dokladovou časťou. Slovinský výklad je doplnený autorkiným prekladom.

slk. <i>rozhovor</i> (KSSJ)	sln. <i>razgovor</i> (SSKJ)
vzájomné zhováranie sa dvoch al. viacerých ľudí; dialóg: vážny r., živý r., telefonický r.; r. otca so synom; začať r-y o sporných otázkach rokovania	1. nav. mn. uradna izmenjava mnenj, stališč: razgovori med predsednikoma so bili uspešni; poslovni, uradni razgovori (slk. obyč. mn. <i>oficiálna výmena názorov, postojov: rozhovory/rokovania medzi prezidentmi boli úspešné; pracovné, oficiálne rozhovory/rokovania</i>)
	2. raba peša izmenjava mnenj, misli; pogovor: razgovor se začne; glasen, sproščen razgovor; prijateljski razgovor, telefonski razgovor (slk. zastarávajúce <i>výmena názorov, myšlienok; „pogovor“: rozhovor sa začne, hlasný, uvoľnený rozhovor, priateľský rozhovor, telefonický rozhovor</i>)

Pri páre deverbatív s predponou *roz-/raz-*, zdá sa, nie je také jednoduché určiť motivant. Ak by sme predpokladali, že sú rovnako odvodené od perfektív, čiže od slovies *rozhovoriť sa* a *razgovoriti se*, šlo by o značný sémantický posun, pretože aj v slovenčine, aj v slovinčine tu predpona *roz-/raz-* modifikuje význam slovesa v zmysle „začiatok a postupné zosilnenie deja“ (SSJ, 1963; SSKJ, 2014). Konkrétny motivant slk. *rozhovor* je pravdepodobne archaické imperfektívum *rozhovárať sa* (zhovárať sa, rozprávať sa, hovoriť), doložené v SSJ (1963) a v *Synonymickom slovníku slovenčiny* (SSS, 2004) a v súčasnej slovenčine vytlačené či nahradené neutrálnym slovesom *rozprávať sa*. Ak sme pri predošlom medzijazykovom páre hovorili o zastretí významovej modifikácie predponou *po-* v slovinčine, v tomto prípade možno podobne uvažovať o slovenskom deverbatíve s predponou *roz-*. Predpona *roz-* tu pravdepodobne pôvodne modifikovala význam slovesa v prenesenom zmysle ako „rozloženie, rozprestretie deja na väčšej ploche“ (SSJ, 1963) no synchronne sa už táto modifikácia nevníma, rovnako ako pri slovese *rozprávať (sa)*.

Imperfektívum s rovnakou predponou a koreňom je v súčasnej slovinčine *razgovarjati se* vo význame „oficiálne si vymieňať názory, postoje“ (SSKJ). Podľa korpusu starších slovinských textov IMP 1.1 sa slovo *razgovor*

a *razgovarjati se* (vo význame neoficiálneho, súkromného rozhovoru) používa pravdepodobne len od 19. storočia (Erjavec, 2014). Je možné, že preniklo do slovinčiny v 19. storočí z iného slovanského jazyka a vytvorilo pendant k lexémam *pogovor*, *pogovoriti se*. Eliminovaním nadbytočnej polylexie v jazyku sa vytvorili 2 významy špecializované na osi oficiálnosť – neoficiálnosť. Dokazuje to distribúcia zastaraných (zastarávajúcich) sekundárnych významov:

sln. pogovor	sln. razgovor
1. neoficiálny	1. oficiálny
2. oficiálny	2. neoficiálny

Pri homonymnom páre slk. *rozhovor* – sln. *razgovor* ide o iný prípad sémanctickej divergencie ako pri prvom analyzovanom páre. Význam monosémickej lexémy slk. *rozhovor* implicitne obsahuje aj oficiálnosť, aj neoficiálnosť, resp. má širší význam bez týchto špecifikujúcich sém. V slovinčine pri tejto forme dominantný význam obsahuje sému „oficiálnosť“ a ustupujúca lexia implikuje sému „neoficiálnosť“:

slk. rozhovor – oficiálny + neoficiálny	sln. razgovor – 1. oficiálny 2. neoficiálny
--	---

V dominantnom význame ide v súčasnej slovinčine najčastejšie o rokovania, oficiálne rozhovory alebo o prijímacie pohovory. Uvádame príklady vybrané z dát korpusu *Gigafida: Projekt je trenutno v fazi razgovorov z zainteresiranimi posamezniki in društvu*. (Projekt je momentálne vo fáze rokovaní so zainteresovanými jednotlivcami a spoločnosťami.) *Novopečeni diplomanti na razgovor za prvo službo neredko prinesejo kup referenc in poročil z različnih področij, na katerih jim je uspelo opravljati nekajtedensko obštudijsko prakso*. (Novopečení absolventi na prvý pracovný pohovor nezriedka prinesú plno referencií a správ z rôznych oblastí, v ktorých sa im podarilo vykonávať niekoľkotýždňovú študentskú prax.)

V niektorých kontextoch teda sln. *razgovor* a slk. *rozhovor* môžu vystupovať ako pravé ekvivalenty, t. j. oficiálne, riadené rozhovory, rokovania a pod. Ani pár slk. *pohovor* a sln. *pogovor* nemusí v každej komunikačnej situácii vyvolať nedorozumenie. Problém nastáva vtedy, ak sa slovo *rozhovor* použije vo význame *pohovor*. Uvedme príklad Slovinca hovoriaceho po slovensky: *Poslal som životopisy do 3 firm a zo žiadnej ma nepozvali na rozhovor*. Hovoriaci mal na mysli pracovný pohovor – sln. *razgovor za delo/službo*. Aj keď slk. *rozhovor* môže byť aj oficiálny, neobsahuje sému „asymetria dialógu“,

v tomto význame sa používa lexéma slk. *pohovor*. V opačnom smere treba za interferenciu spôsobenú medzijazykovou homonymiou považovať napríklad prípad, keď slovenský hovoriaci v slovinčine použije výraz *razgovor* vo význame súkromného, neoficiálneho rozhovoru (sln. *pogovor*): *Včeraj ob pivu sva imela s prijateljico zelo prijeten razgovor* (Včera pri pive sme mali s kamarátkou veľmi príjemný rozhovor). Neoficiálnosť síce implikuje sekundárna lexia sln. *razgovor*, no v komunikačnej praxi sa už v takomto význame takmer vôbec nepoužíva, vníma sa ako zastaraná. Slovenskému hovoriacemu však z dôvodu použitia nevhodného ekvivalentu pravdepodobne nehrozí celkové nepochopenie zo strany nositeľa slovinčiny.

Záver

Slovotvorná (derivačná) motivácia je jedným z iniciátorov vzniku medzijazykovej homonymie v príbuzných jazykoch, pretože vďaka polysémickosti a polyfunkčnosti derivačných prostriedkov dochádza k odlišnej modifikácii významu derivačného základu pri formálnej totožnosti/podobnosti lexém. Skupinu lexikálnych párov, ktoré sa dostali do vzťahu medzijazykovej homonymie, preto môžeme nazývať derivačné/slovotvorné medzijazykové homonymá. Analýza však ukázala, že v predmetných prípadoch nie je skutočným dôvodom vzniku medzijazykovej homonymie uvedená skutočnosť. Ide tu naopak o podobný princíp, aký sa ukazuje pri synchronne nemotivovaných pároch lexém so spoločným etymónom – o sémantický vývin, sémantickú deriváciu. Analyzované páry teda napriek ich synchronnej motivácii nemôžeme zaradiť medzi slovotvorné medzijazykové homonymá (sem by napríklad spadali páry slk. *povoziť* – sln. *povoziti* (zraziť) a i.), ani medzi transpozíčné medzijazykové homonymá, pretože nevznikli sémantickým prenosom na báze metafory, metonymie a pod., ako napr. slk. *chlieb* – sln. *hleb* (bochník chleba) alebo slk. *ruža* – sln. *roža* (kvetina). V oboch prípadoch došlo aspoň pri jednom člene páru k špecializácii významu z dôvodu eliminácie nežiaducej polylexie (slk. *pohovor* a *rozhovor*, sln. *pogovor* a *razgovor*):

1. Pár slk. *pohovor* – sln. *pogovor* sa dostal do vzťahu medzijazykovej homonymie tak, že obe lexémy zúžili svoj význam uprednostnením rozdielnych sémantických príznakov – oficiálnosť/neoficiálnosť.
2. Pár slk. *rozhovor* – sln. *razgovor* sa dostal do vzťahu medzijazykovej homonymie tak, že v jednom z jazykov sa obsah významu špecializoval uprednostnením sémantického príznaku „oficiálnosť“, ale v druhom ostal širší, t. j. z hľadiska príznaku oficiálnosti/neoficiálnosti nešpecifikovaný.

LITERATÚRA

- MARIČOVÁ, A.: *Slovesné predpony v slovenčine a srbčine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum 2008. 137 s. ISBN: 978-86-7103-328-2.
- VANĀKO, J.: *Slovaško-slovenska homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko 2003. 239 s. ISBN 961-237-047-8.
- LEDINEK, N.: *Slovenska skladnja v oblikoskladenjsko in skladenjsko označenih korpusih slovenščine*. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstveno raziskovalni center SAZU 2014. 244 s. ISBN 978-961-254-747-9.

Slovníky

- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* [online]. Red. A. Bajec et al. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstveno raziskovalni center SAZU 2014. ISBN 978-961-254-727-1. Dostupné na: <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznegajezika>.
- Slovník slovenského jazyka. III. P – R*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.
- Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s. ISBN 80-224-0801-8.

Korpusy

- ERJAVEC, T.: *Digital library and corpus of historical Slovene IMP 1.1*. Slovenian language resource repository. CLARIN.SI 2014 Dostupné na: <http://hdl.handle.net/11356/1031>.
- Korpus *Gigafida*. Kamnik: Amebis. Dostupné na: <http://www.gigafida.net/>.

Aspekty literárnovedné a jazykovedné III.

Ed. Dana Baláková – Viera Kováčová.

Ružomberok: Katolícka univerzita

v Ružomberku, 2017. 210 s.

ISBN 978-80-561-0461-3.

K jubileu dvoch významných slovakistov

Recenzovaný tretí ročník zborníka *Aspekty literárnovedné a jazykovedné* bol napísaný pri príležitosti životného jubilea dvoch významných slovenských vedcov – prof. PhDr. Eduarda Gombalu, CSc. a prof. PhDr. Jozefa Mlacka, CSc. Zborník je dielom Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity, kde obaja profesori mnoho rokov pôsobili. Vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/0480/15 *Biblická frazeológia v interkultúrnom a interjazykovom kontexte* za účasti Fondu na podporu vedy Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Vzhľadom na vedecké zameranie jubilantov sa zborník delí na dve časti. Prvú polovicu tvoria

práce s literárnovedným charakterom a druhú polovicu práce orientované na jazykovedu, a to predovšetkým frazeológiu, ktorá je „srdcovou záležitosťou“ prof. Mlacka. Zborník má bohatu zastúpené domáce i zahraničné vysokoškolské inštitúcie (Slovenská republika, Česká republika, Poľsko a Ruská federácia). Recenzovali ho M. Dobríková a M. Golema. Vzhľadom na vysokú odbornosť obsiahnutých vedeckých prác a tiež početnú medzinárodnú vedeckú účasť si zborník právom zasluži to najlepšie hodnotenie.

Prvá časť zborníka (*Aspekty literárnovedné*) sa skladá zo šiestich literárnovedných príspevkov, ktorých názvy veľmi výstižne ilustrujú obsah samotných prác: *Komplexnosť ako autorský princíp monografickej (K dvom knižným monografiám Eduarda Gombalu)* J. Tatára;

Minimalizmus, reduktívnosť a ich spirituálne dimenzie v lyrickom texte J. Juhásovej; Literárnohistorická interpretácia zbierky Janka Silana Piesne z Javoriny E. Príhodovej; Volajúci na púšti: samota a osamelosť v poézii S. H. Vajanského a P. O. Hviezdoslava H. Jakubíka; Slovenské pohľady v službe totalitnej moci II. (Rok 1953, čísla 1 – 4) A. Laučeka a Akvatická symbolika v Moravsko-panónskych legendách K. Vilčekovej.

Keďže frazeológia patrí medzi naše oblasti záujmu, radi by sme upriamili pozornosť najmä na druhú, jazykovednú, časť zborníka. Tú otvára práca V. M. Mokijenka, ktorý na materiáli monografií a výskumov prof. Mlacka analyzuje súčasný stav znalosti a používania biblizmov. Autor pomocou početných príkladov poukazuje na frazeologickú variantnosť, na to, aký veľký vplyv má preklad biblických textov na používanie biblizmov alebo tiež na to, akým spôsobom vedie neznalosť biblických textov k nesprávnemu používaniu frazém.

Problému frazeologickej kompetencie sa venujú aj dva nasledujúce príspevky V. Kováčovej a D. Balákovej, ktoré predstavujú výsledky sociolingvistického výskumu. Prostredníctvom odpovedí 780-tich slovenských i českých respondentov autorky oboznamujú so stupňom znalosti biblizmov mladej, strednej i staršej generácie, z čoho vyplýva, že sa vo výskume významne zohľadňuje tak generačný, ako

aj medzijazykový aspekt. Dotazník obsahuje okruh 80 frazém internacionálneho charakteru (pri komparácii hral dôležitú úlohu faktor ekvivalentnosti). Frazeologickú kompetenciu skúmajú autorky v troch aspektoch – poznanie, porozumenie a používanie biblizmov. Zaujímajú sa tiež o schopnosť respondentov identifikovať spätosť frazém s biblickými textami. Dôvodom je súčasný fenomén sekularizácie biblickej frazeológie, na ktorý V. Kováčová v úvode príspevku poukazuje. Výskum vychádza zo širšieho chápania pojmu biblická frazeológia, t. j. skúma tak priame, ako aj nepriame biblizmy. Autorky v príspevkoch aplikujú sociolingvistický, komunikačný a konfrontačný prístup. Výsledky výskumu prezentujú vo forme tabuliek a grafov s adekvátnymi komentármi, čo robí ich závery veľmi prehľadnými.

Ďalší príspevok patrí K. Markovičovej, ktorá sa venuje kvantitatívnej analýze biblickej frazeológie v textoch denníka *Pravda* z októbra 1998. S úmyslom zistiť, aký vplyv mal na používanie biblizmov v tlači pád komunistického režimu, výsledky komparuje s textami toho istého denníka z predrevolučného roku 1988. Autorka dospela k zisteniu, že biblizmy „môžu byť napriek predpokladanému nedotknuteľnému až posvätnému charakteru v texte individuálne prispôbované podľa zámeru a potrieb tvorcu novinárskeho prejavu“ (Markovičová, 2017, s. 142). Tiež dodáva, že „súbor biblických frazém

tvoril viac ako 7 % z celkového počtu frazém v sledovanom období v roku 1998, čo je nárast o viac ako 4 % oproti politicky nepriaznivejšiemu obdobiu v roku 1988“ (Markovičová, 2017, s. 143).

Najnovátorskejším sa nám javí príspevok P. Ďurča, ktorý sa zaoberá otázkami tzv. kookurenčného potenciálu slov a charakterizuje päť princípov vytvárania tzv. kolokačného profilu slova, konkrétne princípy minimálnej, formálnej, syntagmatickej, syntaktickej a sémantickej integrity. Autor v práci predstavuje tzv. metódu K6 – ním vytvorený súbor šiestich testov na identifikáciu integrity kolokácií a miery ich lexikalizácie. Prvý, kookurenčný test spočíva v štatistickej identifikácii potenciálnej kolokácie. Kolokačný test ďalej pomáha určiť kompatibilitu komponentov kolokácií, odlíšiť náhodné kookurácie od tzv. koligácií – reálnych syntagmatických konštrukcií. Kategoriálny test určuje stupeň ustálenosti kolokácií tým, že zisťuje, v akej miere si komponenty slovného spojenia zachovali slobodu formy. Komutačný test následne skúma zameniteľnosť komponentov v rámci ich sémantickej paradigmy. Konštrukčný test overuje, v akej miere je prípustná syntaktická transformácia kolokácie a posledný, kompozičný test na záver zisťuje možnosti sémantického členenia a samostatnosti komponentov slovného spojenia. Okrem toho autor do tradičnej slovanskej frazeologickej terminológie vnáša

nové termíny, ako sú kolokačná lexiografia, kolokát, kolokabilita, kolokačná lema, konjunkčné a konvenčné kombinácie a mnohé ďalšie (porov. Ďurčo, 2017, s. 154).

L. Hampl sa kolokáciám venuje z pohľadu translológie. Hovorí najmä o ťažkostiach, spojených s ich prekladom, venuje sa javom, akými sú nepreložiteľnosť idiómu, jazyková ekvivalentnosť, frazeologická kombinatorika a pod. Podľa autora „(...) *kulturní rozdíly musejí být brány v úvahu během každého procesu překládání, protože to právě ony způsobují překladateli největší potíže*“. Autor v práci zastáva názor, že „(...) *popisovaná idiomatika, založená na hře dvou významů je přeložitelná z jednoho jazyka do druhého, ale musí být nutně vysvětleno cizojazyčnému odběrateli, jaký je mechanismus relací a vzájemných vztahů mezi těmito překládanými a konceptualizovanými významy*“ (Hampl, 2017, s. 170).

M. Jankovičová sa vo svojom príspevku venuje frazémam z pozície štylistiky. Porovnáva ich štylistickú kvalifikáciu v rôznych slovníkoch a poukazuje na rôzne hodnotenia miery expresivity.

V predposlednom vedeckom príspevku zborníka J. Skladaná ozrejmuje význam rešpektovania diachrónneho aspektu v synchrónnom chápaní frazeológie v prácach prof. Mlacka. Autorka konštatuje, že „*právě ten mu často pomáhá dopracovat sa k objektivním a nadhledovým řešením mnohých problematických*

otázok vo frazeológii“ (Skladaná, 2017, s. 192).

Zborník završuje Ľ. Stepanovová, ktorá sa vo svojej štúdii venuje pojmu frazeologický obraz sveta a oboznamuje s ideografickými slovníkmi ruského a českého jazyka. Príspevok ďalej skúma frazeosémantické polia súvisiace s témou *práca a nečinnosť* vo frazeologickom obraze sveta Rusov a Čechov. Autorka poukazuje na zaujímavý jav – frazeologizmov s negatívnou charakteristikou je oveľa viac, než tých s pozitívnou.

Obe časti zborníka sú zakončené pripomenutím veľkého vedeckého prínosu oboch jubilentov a srdečným, originálnym prianím všetkého najlepšieho k ich významným jubileám, autormi ktorých sú

a vyslovujú ich v mene celého autor-ského kolektívu M. Ligoš, V. Kováčová a D. Baláková.

Celkovo zborník pôsobí dojmom aktuálnej, tematicky bohatej a vedecky zaujímavej publikácie. Je bezpochyby prínosom pre oblasť literárnej vedy, jazykovedy a translatológie, má veľký predpoklad vedecky zaujať nielen skúsených lingvistov, ale tiež začínajúcich vedcov. Osobitne nám na záver nedá nevyzdvihnúť kresťanský duch zborníka, ktorý zaujímavo dotvára odbornosť príspevkov. Vedecká úroveň zborníka zodpovedá prínosu jubilentov do slovenskej vedy.

Žaneta Zsarnóczyiová

ZA PROF. MICHALOM ANTOŠOM NEFORMÁLNE

(15. 12. 1933 Brusnica – 30. 7. 2017 Nitra)

Centrom jeho života bola rodina a literatúra. A ten, kto sa slovesnému umeniu venuje minucióznejšie a odbornejšie, sa s menom Michal Antoš už zrejme stretol, a to zvlášť, ak ide o ruský literárny priestor.

Ťažiskom jeho záujmu boli N. M. Karamzin, A. S. Puškin, F. M. Dostojevskij, I. S. Turgenev či A. P. Čechov. Svoje vedecko-odborné skúmania a literárnokritický diskurz deklaroval v mnohých vedeckých štúdiách, odborných článkoch, recenziách, vydal monografie *Súradnice literatúry* (Nitra, 2001), *Literatúra a čas* (Nitra, 2002) či *Dostojevskij na Slovensku* (Nitra, 2009).

Samozrejme, verný svojej literárnej vášni sa v tomto smere naplno realizoval aj ako pedagóg na Katedre rusistiky FF UKF, resp. bol súčasťou všetkých fáz vývoja UKF v Nitre. Začínal v Pedagogickom inštitúte v Nitre, pokračoval na Pedagogickej fakulte v Nitre, z bázy ktorej sa neskôr kreovalo niekoľko fakúlt a medzi nimi aj Fakulta humanitných vied a napokon pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. So študentmi v intenciách svojich disciplín viedol odborné diskusie a polemiky o teórii a dejinách ruskej literatúry, o komparácii ruského a slovenského literárneho priestoru či o ľudovej slovesnosti. Podieľal sa na tvorbe viacerých učebných textov a autorsky aj edične participoval na literárnovedných zborníkoch zo série *Acta litteraria rossica*.

S univerzitou bol v jej rôznych podobách v podstate spojený od roku 1960 až do roku 2002, keď ukončil svoju pedagogickú kariéru. No aj potom ostal aktívny. Neoklieštený systémom, byrokraciou a tabuľkovými „mustrami“ bez autentickej pointy sa naplno, v tvorivej slobode a voľnosti venoval svojim epicentrám – t. j. rodine a literatúre. A práve posledná monografia *Dostojevskij na Slovensku* je z tohto obdobia.

Vnímala som ho ako citlivého pozorovateľa a zároveň aktívneho účastníka života, ktorý svoju individuálnu empiriu i zažité krízy múdro pretavoval do sebapoznania a poznania vôbec. A tie ho stále viac a viac posúvali do veľavravného ticha, ešte väčšej láskavosti, skromnosti, vyrovnanosti, pokoja a pokory... Lebo vnímavo reflektujúc životnú empiriu a ňou sa učiac, hádam už len tam môžu viesť a vrcholiť všetky tie najpodstatnejšie ľudské skúmania, pretože – a tu parafrázujúc D. Tatarku – postavený čelom k fyzickej konečnosti má život zmysel už len v pokore, láskavosti a sebaodovzdaní... A toto všetko tu s ním bolo aj 30. 7. 2017.

Ktosi múdry raz povedal: „Človek musí prestať dýchať, aby začal dýchať skutočne, a ja verím, že si ono SKUTOČNÉ už naplno užívaš...“

Marcela Antošová

AUTORI ČÍSLA

doc. PhDr. Marcela Antošová, PhD.

Katedra žurnalistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
mantosova@ukf.sk

Mgr. Miriama Bilčíková

doktorandka v študijnom odbore 2.1.28 slovanské jazyky a literatúry na UKF v Nitre (SR)
miriama.bilcikova@ukf.sk

doc. PaedDr. Ján Gallo, PhD.

Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
jgallo@ukf.sk

Mira Anzaurovna Chačemizova, CSc.

Adygejská štátna univerzita v Majkope (RF)
mira1956@inbox.ru

prof. PhDr. Natália Borisovna Korina, CSc.

Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
nkorina@ukf.sk

Mgr. Marián Pčola, PhD.

Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
mpcola@ukf.sk

prof. Jelena Nikolajevna Riadčikova, DrSc.

Kubánska štátna univerzita v Krasnodare (RF)
ren@phil.kubsu.ru

Mgr. Alica Ternová

doktorandka v študijnom odbore 2.1.27 slovanský jazyk a literatúra na UKF v Nitre (SR)
alica.ternova@ukf.sk

Mgr. Žaneta Zsarnóczaiová

doktorandka v študijnom odbore 2.1.28 slovanské jazyky a literatúry na UKF v Nitre (SR)
zaneta.zsarnoczaiova@ukf.sk

SLAVICA NITRIENSIA
časopis pre výskum slovanských filológií

Ročník 6, 2017, 2

Toto číslo vyšlo v decembri 2017

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
IČO: 00157716

Návrh obálky: PhDr. Ľuboslav Horvát
Sadzba: Mgr. Peter Horváth

Rozsah: 82 strán

Adresa redakcie:
Katedra rusistiky FF UKF, Štefánikova 67, 949 74 Nitra
krusistiky@ukf.sk
www.krus.ff.ukf.sk

Evidenčné číslo Ministerstva kultúry SR: EV 4625/12

ISSN 1338-7464